

Prilagodba Ljestvice za procjenu uporabe jezika i pilot primjena u Hrvatskoj

---

Jovanović, Marta

Master's thesis / Diplomski rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Education and Rehabilitation Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:158:625984>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-10-19**

Repository / Repozitorij:

[Faculty of Education and Rehabilitation Sciences - Digital Repository](#)

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

**Prilagoba Ljestvice za procjenu uporabe jezika i pilot primjena u
Hrvatskoj**

Marta Jovanović

Zagreb, rujan 2016.

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

Prilagoba Ljestvice za procjenu uporabe jezika i pilot primjena u
Hrvatskoj

Marta Jovanović

doc. dr. sc. Maja Cepanec

Zagreb, rujan 2016.

Zahvaljujem svim roditeljima koji su izdvojili svoje vrijeme i sudjelovali u istraživanju. Hvala mentorici doc. dr. sc. Maji Cepanec koja me usmjeravala u radu i bila susretljiva. Također, zahvaljujem obitelji i prijateljima koji su mi bili podrška.

Izjava o autorstvu rada

Potvrđujem da sam osobno napisala rad *Prilagoba Ljestvice za procjenu uporabe jezika i pilot primjena u Hrvatskoj* i da sam njegova autorica.

Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima jasno su označeni kao takvi te su adekvatno navedeni u popisu literature.

Ime i prezime: Marta Jovanović

Mjesto i datum: Zagreb, 31. kolovoza 2016.

SAŽETAK

Prilagodba Ljestvice za procjenu uporabe jezika i pilot primjena u Hrvatskoj

Marta Jovanović

doc. dr. sc. Maja Ceganec

Odsjek za logopediju, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Sveučilište u Zagrebu

Pragmatika označava sposobnost učinkovitog i prikladnog korištenja jezika u interakciji s drugima te je pragmatički razvoj pod utjecajem kognitivnog, socijalnog, kulturološkog i jezičnog razvoja pojedinca zbog čega je procjena pragmatike složena i razlikuje se od uobičajenih načina jezične procjene. Upitnici i ljestvice koje ispunjavaju roditelji vrijedan su izvor informacija o pragmatičkom razvoju djeteta. U Hrvatskoj trenutno ne postoji mjerni instrument za procjenu pragmatike u mlađe djece. Jedan takav instrument „Language Use Inventory“ konstruirala je Daniela K. O'Neill 2009. godine i trenutno je jedini standardizirani upitnik za roditelje u svrhu procjene uporabe jezika za djecu u dobi od 18 do 47 mjeseci. Cilj rada bio je izraditi hrvatsku inačicu ovog instrumenta i provesti pilot istraživanje primjenom Ljestvice za procjenu uporabe jezika te opisati razlike u postignućima kanadske i hrvatske djece. Istraživanjem je obuhvaćeno 31 dijete urednog jezičnog razvoja, njihovi roditelji su ljestvicu ispunjavali uz prisustvo ispitivača. Rezultati su pokazali da na svim podljestvicama hrvatska djeca postižu grupni rezultat koji odgovara području višeg prosjeka. Na većini podljestvica upadljiv je nesrazmjer između ispodprosječnih i iznadprosječnih postignuća sa znatno manjim brojem ispodprosječnih. Cronbach koeficijent pouzdanosti ukazuje na visoku unutarnju konzistentnost ($\alpha=0,816$) ljestvice. Na temelju rezultata zaključuje se da bi se budućim istraživanjima i eventualnim standardizacijskim postupkom sa svrhom prilagodbe ove ljestvice za hrvatski jezik, trebale poboljšati metrijske karakteristike testa i izvesti norme za hrvatski jezik. Takav instrument omogućio bi objektivnu procjenu pragmatičkih vještina kod djece mlađe predškolske dobi.

Ključne riječi: procjena pragmatike; jezični razvoj; upitnik za roditelje; Language Use Inventory; pilot istraživanje

ABSTRACT

The adaptation of the Language Use Inventory and a pilot study in Croatia

Marta Jovanović

doc. dr. sc. Maja Ceganec

Department of Speech and Language Pathology, Faculty of Education and Rehabilitation Sciences, University of Zagreb

Pragmatics is concerned with abilities of effective and appropriate ways of using language in social interactions. Cognitive, social, cultural and language development of an individual impact pragmatic development which makes pragmatic assessment complex and differs it from assessment of other language domains. Parent report provides information about pragmatic development of a child. Currently, there is lack of assessment tools in Croatia to assess language pragmatics in young children. At the moment, Language Use Inventory by Daniela K. O'Neill (2009) is a single standardized parent report measure designed to assess language use in children from 18 to 47 months old. The aim of this research was to create Croatian version of this measure, to manage a pilot study using Croatian version of Language Use Inventory and to describe differences in achievements of Canadian and Croatian children. This study engaged 31 child with typical language development. Parents completed the questionnaire with presence of an examiner. Results show high achievements of examinees for every subscale. For most subscales there is a disproportion between under average and above average results with remarkably less under average results. Cronbach's coefficient of reliability confirmed a good internal consistency ($\alpha=0,816$) for the questionnaire. These results indicate that future researches and norming study would result in better metric characteristics of this assessment tool. Language Use Inventory adapted for Croatian language would provide objective measure for an assessment of pragmatic development in young children.

Key words: the assessment of pragmatics; language development; parent report; Language Use Inventory; pilot study

Sadržaj

1. UVOD	1
1.1. Pragmatika u kontekstu urednog jezičnog razvoja	1
1.2. Zašto procjenjivati pragmatiku	5
1.3. Kako procjenjivati pragmatiku	6
1.4. Važnost kulturološke prilagodbe testova.....	8
1.5. Language Use Inventory (LUI): razvoj i primjena	10
2. PROBLEM I CILJ ISTRAŽIVANJA	13
3. METODOLOGIJA	14
3.1. Uzorak ispitanika	14
3.2. Mjerni instrumenti	14
3.3. Prikupljanje i obrada podataka	17
4. REZULTATI I RASPRAVA	19
4.1. Rezultati na razini cijele ljestvice	19
4.2. Komunikacija riječima za imperativne i deklarativne svrhe	23
4.3. Rani rječnički razvoj.....	24
4.4. Komentiranje i postavljanje pitanja	25
4.5. Komunikacija gestama	27
4.6. Utjecaj na ponašanje drugih i zauzimanje perspektive drugih	27
4.7. Interes za riječi i jezik.....	29
4.8. Humor.....	30
4.9. Interesi u igri i razgovoru	31
4.10. Ograničenja Ljestvice za procjenu uporabe jezika	33
4.11. Završna rasprava i nedostaci istraživanja.....	35
5. ZAKLJUČAK	36
6. LITERATURA	37

1. UVOD

Dok se sintaksa, morfologija i semantika bave značenjima koncepata i odnosima između riječi, pragmatika proučava aspekte značenja iskaza koji ovise o kontekstu i komunikacijskim namjerama govornika (Yule, 2010). Matthews (2014) ističe složenost pragmatičkih vještina i smatra da upravo zbog toga, složene mreže međuovisnih vještina koje su produkt mnoštva različitih kognitivnih i socijalnih procesa, ne postoji jedinstven, općeprihvaćen pogled na pragmatiku. Ipak, u većini pristupa se pragmatiku opisuje kao sposobnost učinkovitog i prikladnog korištenja jezika u interakciji s drugima (O'Neill, 2014). Yule (1996) navodi četiri područja kojima se pragmatika bavi: proučavanje značenja koje govornik u komunikaciji šalje odnosno slušatelj prima, proučavanje kontekstualnih čimbenika (osobine sugovornika, mjesto, vrijeme, uvjeti) koji utječu na formulaciju poruke, proučavanje utjecaja neverbalne komunikacije na razumijevanje govornih poruka te proučavanje utjecaja koji fizička, društvena i konceptualna udaljenost između sugovornika ima na oblikovanje poruka.

Svoje iskaze u komunikaciji prilagođavamo znanjima sugovornika, koje neprestano procjenjujemo na nesvjesnoj razini te društvenom statusu sugovornika što znači da se ne obraćamo jednako bliskoj osobi i strancu ili osobi višeg društvenog statusa. Način prenošenja poruke osim o sugovornikovom znanju i društvenom statusu, ovisi i o njegovom raspoloženju, o učinku koji se porukom želi postići, kao i o situaciji u kojoj se komunikacija odvija (formalna ili neformalna). Osim navedenog, poruke prilagođavamo i odabirući prikladan idiom i jezični registar (Hržica, Peretić, 2015). Spomenute karakteristike publike odnosno sugovornika i situacije se nazivaju i komunikacijskim kontekstom koji se može definirati u užem i širem smislu. U užem smislu označava obilježja same konverzacije i okoline u kojoj se odvija, odnos između sugovornika i osobine sugovornika. U širem smislu komunikacijski kontekst podrazumijeva kulturu ili kulture u kojima se dijete razvija i komunicira. Obje razine komunikacijskog konteksta kompetentni govornik uzima u obzir (Becker Bryant, 2009).

1.1. Pragmatika u kontekstu urednog jezičnog razvoja

Razvoj pragmatike započinje još u ranom djetinjstvu i ono što ga pokreće jest snažna motivacija za komunikacijom. Usvršavanje pragmatičkih vještina pak seže do adolescencije i odrasle dobi (Matthews, 2014). Znanja o pragmatičkim pravilima se usvajaju postupno, baš kao i druga jezična pravila. Na taj proces utječe usvajanje izvanjezičnih znanja ključnih za uspješnu komunikaciju (npr. znanje o prikladnim načinima ponašanja u određenim

situacijama) i znanja o prikladnom oblikovanju jezične poruke. Prema tome, jezično znanje fonologije, morfologije, semantike i sintakse nije dovoljno za razvoj pragmatike, već je potrebno uključiti i društvena odnosno kulturološka znanja (Hržica, Peretić, 2015). Društvena prihvatljivost iskaza ovisi o kulturi i jeziku pa prema tome okolina ima značajan utjecaj na osiguravanje djetetova iskustva na temelju kojeg će ono graditi svoju komunikacijsku kompetenciju tj. prilagođavati jezik određenoj situaciji (Kuvač Kraljević, Kologranić Belić, 2015).

Pragmatičko znanje je, uz diskursno i sociolingvističko znanje, preduvjet razvoja komunikacijske kompetencije koju razlikujemo od jezične kompetencije (Hoff, 2009). Kada je riječ o ranom djetinjstvu pa prema tome o ranom pragmatičkom razvoju, jasno je da okolinu čine prvenstveno roditelji, ali i drugi članovi obitelji koji su često s djetetom u kontaktu. Clark (2003) naglašava ulogu roditelja u razvoju pragmatike jer su upravo oni ti koji, obraćajući se djetetu i razgovarajući s njim, daju smjernice kako koristiti jezik. Na taj način dijete prima informacije o tome kada govoriti, kada razgovarati tiho, a kada se očekuje da se ne govori, kako govoriti, kada i kome. Osim takvih općih informacija, djeca od roditelja uče što reći u specifičnim situacijama odnosno kako pozdraviti, zahvaliti se, ispričati se, pitati i sl. Također uče kako osloviti nekoga, kako biti pristojan odnosno što nije pristojno, kako, primjerice, čestitati rođendan i na koji način koristiti jezik u drugim specifičnim situacijama. Navedene pragmatičke vještine tek su dio brojnih pragmatičkih vještina koje se nužne za razvoj komunikacijske kompetencije (Becker Bryant, 2009). S obzirom na to da se jezik koristi u mnogo različitih svrha, ne čudi njihova brojnost. Becker Bryant (2009) osim navedenih vještina, navodi još vještina koje djeca trebaju naučiti kako bi postali komunikacijski kompetentni govornici: korištenje jezika u svrhu postavljanja pitanja, zahtijevanja, izražavanja slaganja ili neslaganja, u svrhu ekspresije humora i šala te pričanja priča. Djeca u kontekstu pragmatičkih vještina uče i kako odnosno kada koristiti ustaljene rutine u razgovoru poput korištenja riječi i sintagmi *molim, hvala, dobar dan, doviđenja, oprostite* i sl.

Navedene pragmatičke vještine mogu se svrstati pod pragmatičko znanje čiji razvoj započinje puno prije pojave prve riječi te se u tom ranom razdoblju isprepliće i često poistovjećuje s razvojem komunikacije. U kontekstu pragmatičkog znanja neizbježno je spomenuti teoriju o govornim činovima koja, iako se ne odnosi prvenstveno na djecu i jezično usvajanje, pruža informacije o tome koje aspekte komunikacije proučavati, koja znanja i druge kompetencije djeca trebaju usvojiti da bi bila komunikacijski kompetentna (Becker

Bryant, 2009). Bates i sur. (1975, prema Hoff, 2009) su opisale tri faze ranog komunikacijskog razvoja: fazu perlokucije, fazu ilokucije i fazu lokucije. Ovom terminologijom prvi se koristio John L. Austin 1962., začetnik teorije govornih činova. Govorni čin označava korištenje govora u različite svrhe, primjerice, u svrhu objašnjavanja ili zahtijevanja. U fazi perlokucije, koja traje od rođenja do otprilike 10. mjeseca života, djeca svojim ponašanjem izazivaju odgovor okoline iako ne postoji komunikacijska namjera (Hoff, 2009). Prema tome predintencijska komunikacija označava stadij rane komunikacije u kojem djeca još nisu naučila namjerno slati poruke, a intencijska komunikacija označava izvođenje nekog ponašanja s namjerom izazivanja odgovora okoline te je za njen razvoj potrebna sinergija u razvoju socijalne, komunikacijske i kognitivne komponente (Ljubešić, Cepanec, 2012). Upravo je intencijska komunikacija preduvjet ulaska u ilokucijsku fazu. Djeca u dobi od oko 10 mjeseci počinju razumijevati da im drugi ljudi mogu pomoći u postizanju ciljeva te da pomoć mogu dobiti komunicirajući s drugima (Hoff, 2009). U tom, još uvijek predjezičnom razdoblju, dijete može komunicirati u svrhu postizanja nekog vanjskog cilja pa se takve sekvence nazivaju protoimperativima, ali može komunicirati samo radi pridobivanja pažnje što se naziva i protodeklarativima (Ivšac, 2003). Početak korištenja jezika kao sredstva komunikacije označava ulazak u lokucijsku fazu (Hoff, 2009). Dore (1975, prema Hoff, 2009) navodi devet primitivnih govornih činova odnosno komunikacijskih funkcija: imenovanje, ponavljanje, odgovaranje, zahtijevanje akcije, zahtijevanje (verbalno), zvanje, pozdravljanje, negodovanje i uvježbavanje. Broj komunikacijskih funkcija, pa prema tome i govornih činova, intenzivno se širi u periodu ranog djetinjstva.

Diskursno znanje je druga komponenta komunikacijske kompetencije. Djeca rano počinju usvajati vještine konverzacije što znači da trebaju naučiti kako započeti, održavati i zaključiti konverzaciju, kako izmjenjivati uloge u konverzaciji, pružiti sugovorniku povratne informacije i na tuđe odgovoriti. Djeca uče i kada i o kojim temama razgovarati. Korištenje prikladne jačine glasa također je pragmatička vještina, kao i korištenje odgovarajućeg stila govora. Osim svega navedenog, uvažavanje sugovornika i osjetljivost na situaciju u kojoj se komunikacija odvija pridonose komunikacijskoj kompetenciji (Becker Bryant, 2009). Grice (1975) ističe dva glavna pravila konverzacije: izmjene uloga i kooperativnost. Osim znanja o tome kako sudjelovati u konverzaciji, diskursno znanje uključuje i naraciju odnosno vještinu pripovijedanja (Hoff, 2009).

I na kraju, važno je istaknuti sociolingvistička znanja koja dijete treba usvojiti kako bi postalo kompetentno u komunikaciji. Sociolingvistički razvoj označava razvoj djeteta kao

društveno kompetentnog korisnika jezika. Neke sociolingvističke vještine su: korištenje situacijski prihvatljivog jezika (npr. načini postavljanja pitanja), razumijevanje utjecaja koji društvene uloge i spol imaju na stilove uporabe jezika i dr. (Hoff, 2009).

Tablica 1. Pragmatički razvoj djece urednog razvoja, sažetak istraživanja, preuzeto iz Adams (2002)

PRAGMATIČKO PONAŠANJE	PROSJEČNA DOB POJAVE
Protokonverzacijske razmjene (predjezična izmjena uloga)	8-9 mjeseci
Komunikacijska intencija (predjezična)	12 mjeseci
Intenzivan razvoj komunikacijskih funkcija (govornih činova)	14-32 mjeseca
Izmjene uloga u konverzaciji	2;6-3;6 godina
Održavanje teme u razgovoru s odraslom osobom	nakon 2 godine
Pojašnjavanje	nakon 2 godine
Prilagodba načina govora s obzirom na sugovornika	nakon 2 godine
Uporaba ranih uljudnih jezičnih oblika	nakon 2 godine
Odgovaranje na neizravno traženje ponavljanja poruke	2 godine
Usvojen velik broj govornih činova	3-4 godine
Izvođenje zaključka iz priče	3-4 godine
Zaključivanje o neizravnim značenjima	4-6 godina
Popravljanje pogrešaka nastalih prilikom izmjene uloga	5 godina
Otklanjanje jaza (praznine) u interakciji s komunikacijskim partnerom	5 godina
Naracija s razrađenom temom i zapletom	5-7 godina
Razvoj metapragmatičkih vještina	6-7 godina
Ovladavanje diskursnim markerima	7 godina
Upotreba anaforičkih referenci (anaforičko upućivanje)	6-7 godina
Potpuno usvojena vještina uporabe prikladnih informacija	9 godina
U potpunosti razvijena vještina korištenja uljudnih jezičnih oblika	nakon 9 godina
Smanjenje broja pogrešaka u koheziji i referenciji	9-12 godina
Razumijevanje idioma (načina izražavanja)	do 17 godina

Imajući na umu ovisnost pragmatičkih ponašanja o kontekstu i individualne razlike među djecom, ne čudi što nije precizno opisan pragmatički razvoj u svim domenama. Ipak, Adams (2002) je sažela nalaze brojnih istraživanja te dala pregled razvoja pragmatike kod djece urednog jezičnog razvoja prikazan u Tablici 1.

1.2. Zašto procjenjivati pragmatiku

Dok s jedne strane većina djece s lakoćom usvaja pragmatičke vještine, s druge strane neka djeca imaju teškoća u razumijevanju sugovornikovih namjera, verbalnih i neverbalnih znakova koji upućuju na te namjere, razumijevanjem konteksta, društvenih normi i očekivanja, kao i njihove povezanosti s drugim jezičnim sastavnicama s kojima zajedno vode uspješnoj komunikaciji. Teškoće uporabe jezika u svrhu komunikacije ili na društveno prihvatljiv način godinama zaokupljaju kliničare, istraživače i dijagnostičare (Norbury, 2014).

Jedan od razloga velikog interesa za ovo područje leži u činjenici da je pragmatički poremećaj vrlo raširen, bilo kao zaseban poremećaj ili kao dio kliničke slike poremećaja poput poremećaja iz spektra autizma, Downovog sindroma, Williamsovog sindroma, poremećaja pažnje, cerebralne paralize, oštećenja sluha, neurorazvojnih poremećaja i drugih (O'Neill, 2014). Područje dijagnostike je dinamično i desetljećima predmet rasprava, a trenutno su aktualni dijagnostički kriteriji koje propisuje Američka psihijatrijska udruga u Dijagnostičkom i statističkom priručniku za mentalne bolesti DSM-5 objavljenom 2013. godine. Prema njihovoj kategorizaciji u dijagnostičku kategoriju neurorazvojnih poremećaja spada sedam podkategorija i to: intelektualne teškoće, komunikacijski poremećaji, poremećaj iz spektra autizma, deficit pažnje/hiperaktivni poremećaj, specifični poremećaj učenja, motorički poremećaji i drugi neurorazvojni poremećaji. Unutar kategorije komunikacijskih poremećaja se osim jezičnog poremećaja, poremećaja govornih glasova, mucanja i nespecificiranog komunikacijskog poremećaja, uvrštava i nova dijagnostička kategorija pod nazivom poremećaj socijalne komunikacije. Zajedničko obilježje poremećaja socijalne komunikacije i poremećaja iz spektra autizma jesu perzistentne teškoće socijalne komunikacije i socijalnih interakcija, a glavni diferencijalno- dijagnostički kriterij je postojanje ograničenih, repetitivnih obrazaca ponašanja, interesa ili aktivnosti te preosjetljivosti ili smanjene osjetljivosti na senzoričke podražaje koji su karakteristični za poremećaje iz spektra autizma, ali ne i za poremećaj socijalne komunikacije (American Psychiatric Association, 2013). Prema tome termin poremećaj socijalne komunikacije odgovara starijem terminu „pragmatički jezični poremećaj“ (engl. Pragmatic Language Impairment - PLI) kojeg je još 1998. godine predložila Bishop. Ona je, naime, predložila taj

termin za slučajeve u kojima se pragmatičke teškoće javljaju samostalno. Ranije se koristio termin „semantičko-pragmatički sindrom/poremećaj“ (Rapin, Allen, 1983) i to zato što je uočeno da se često semantičke i pragmatičke teškoće javljaju u komorbiditetu (Bishop, 1998).

Sveobuhvatna procjena pragmatike, koja bi omogućila utvrđivanje jakih i slabih strana, ključna je u procjeni djece s komunikacijskim teškoćama. Društveni, jezični, kognitivni i kulturološki utjecaji na pragmatiku čine procjenu složenom i kao takva se razlikuje od uobičajenih načina jezične procjene jer postoje ograničenja u određivanju razvojnih normi na kojima se klasične procjene jezičnog funkcioniranja temelje (Adams, 2002). Paul i Norbury (2012) navode dva glavna cilja procjene pragmatičkih vještina u periodu njihovog razvoja. Prvi cilj je usporediti djetetove pragmatičke vještine s njegovim semantičkim, sintaktičkim i fonološkim vještinama tj. odrediti jesu li u njima bolji, lošiji ili su vještine svih jezičnih sastavnica podjednako razvijene što je važno za diferencijalnu dijagnostiku, ali i planiranje intervencije. Drugi cilj je odrediti specifično područje komunikacijskog odnosno pragmatičkog funkcioniranja u kojem dijete ima teškoće tj. odrediti djetetove jake i slabe strane na temelju kojih će se postaviti terapijski ciljevi za pojedino dijete. Osim toga, informacije o pragmatičkim vještinama djece predškolske dobi vrijedne su i s aspekta procjene djetetove spremnosti za školu. Brojni istraživači se slažu da su jezične i komunikacijske vještine u predškolskoj dobi prediktor školskog uspjeha, posebice ovladavanja vještinom čitanja (O'Neill, 2014).

1.3. Kako procjenjivati pragmatiku

Načini ili metode procjene pragmatike i rane komunikacije mogu se podijeliti u nekoliko skupina (Norbury, 2014; Adams, 2002; Ljubešić i Capanec, 2012; Cummings, 2009):

- a) upitnici/ljestvice, pragmatički profili ili liste provjere
- b) strukturirana procjena: formalni testovi i narativna analiza
- c) izravno promatranje interakcije s roditeljima i/ili vršnjacima (analiza konverzacije, sustavi kodiranja za procjenu interakcije u prirodnoj okolini)

Standardizirane ljestvice i upitnici za roditelje ili učitelje se često koriste kao metoda procjene pragmatičkih vještina u svakodnevnim situacijama (Norbury, 2014). Slične liste provjere i pragmatički profili konstruirani su na način da ih mogu ispunjavati stručnjaci na temelju promatranja komunikacijskih vještina i/ili intervjua s roditeljem te na temelju odgovora odrediti obilježja komunikacije. To su oni instrumenti u kojima čestice sadrže opise

pragmatičkih ponašanja. Najpoznatiji mjerni instrumenti iz ove kategorije su: strukturirani intervju za roditelje ili učitelje „Pragmatics Profile“ autora Dewart i Summers iz 1995. godine kojim se deskriptivno pristupa proučavanju svakodnevnih komunikacijskih ponašanja, „Pragmatic Protocol“ lista provjere sa 30 pragmatičkih parametara organiziranih u 3 kategorije koju su osmislili Prutting i Kirchner 1987. godine te „Children's Communication Checklist“ autorice Bishop čija je prva verzija objavljena 1998. godine (Cummings, 2009). „Children Communication Checklist - CCC“ namijenjena je procjeni komunikacijskih ponašanja. Upitnik ispunjava osoba koja dobro poznaje dijete (učitelj, terapeut ili roditelj) te može vjerno prikazati djetetovo ponašanje u svakodnevnim situacijama. Sedamdeset čestica organizirano je u devet podljestvica od kojih pet podljestvica čini pragmatički kompozit, dvije su konstruirane kako bi reflektirale strukturalne jezične vještine, a preostale dvije kako bi se izdvojili znakovi koji mogu upućivati na poremećaje iz spektra autizma. Revidirana verzija CCC-2 je objavljena 2003. godine, namijenjena je procjeni pragmatičkih vještina djece u dobi od 4 do 16 godina, te se pokazalo da ima dobre metrijske karakteristike kao probirni instrument koji omogućuje uočavanje djece sa sumnjom na poremećaje iz spektra autizma (Norbury i sur. 2003).

Strukturirana procjena pragmatičkih vještina obuhvaća više i manje formalne načine procjene (Norbury, 2014). U usporedbi s porastom broja drugim metoda procjene pragmatike, može se reći da su testovi najmanje u porastu. Činjenica je da se mali broj aspekata pragmatike može procijeniti formalnim testiranjem (Cummings, 2009). Adams (2002) navodi mogućnost usporedbe postignuća pojedinca s postignućima vršnjaka te relativno jednostavan način provedbe kao prednosti formalnog testiranja. S druge strane, naglašava da formalno testiranje nije prirodna situacija, a pragmatička ponašanja su neodvojiva od konteksta u kojem se događaju. Pragmatika uključuje interpretaciju i uvažavanje svih kontekstualnih informacija, što se testom ne može u potpunosti simulirati jer je testna situacija uvijek drugačija od prirodne. Zbog toga je neophodno formalne testove kombinirati s neformalnim načinima procjene kako bi se dobila potpunija slika o stvarnom pragmatičkom funkcioniranju pojedinca. Malo je testova konstruiranih isključivo za procjenu pragmatike, jedan od poznatijih je „Test of pragmatic language“ autora Phelps-Terasaki i Phelps-Gunn iz 1992. godine (Cummings, 2009). Češće su elementi pragmatike sadržani u drugim testovima za procjenu komunikacije i jezika (Adams, 2002). Neki poremećaji pragmatike odnosno komunikacije, nastali primjerice uslijed traumatske ozljede mozga, mogu biti toliko suptilni da se teško mogu otkriti standardnim jezičnim testovima. Pragmatičke vještine kod djece i

odraslih mogu biti ispitane i analizom monološkog diskursnog oblika dobivenog prepričavanjem ili opisivanjem slikovnog materijala. Treba imati na umu da su za zadovoljavajuću razinu prepričavanja, osim pragmatičkih vještina, potrebna i znanja o jezičnoj strukturi, kognitivne vještine i znanja o svijetu (Cummings, 2009).

Analiza konverzacije izravnim promatranjem obuhvaća i korištenje sustava za kodiranje. Komunikacijske namjere nesumnjivo su među najčešće korištenim sustavima kodiranja za djecu predškolske dobi (Adams, 2002). Procjenjuju se ponašanja poput: odgovorljivost i inicijacija u konverzaciji, izmjene uloga, popravci u konverzaciji, kohezija i koherencija, promjene i povezivanje tema, održavanje teme i sl. (Norbury, 2014; Adams, 2002). Važan dio procjene pragmatike djece školske dobi čini analiza govornih činova da bi se dobila slika o raznolikosti komunikacijskih funkcija i načina korištenja govornih činova u specifičnim kontekstima. Za razliku od testova, prednost promatranja u prirodnom okruženju, kroz komunikacijske izmjene, je što vjernije odražava funkcioniranje u kontekstu. Nedostatak ovog načina procjene je što iziskuje više vremena (Adams, 2002). Analiza konverzacije uključuje snimanje, transkribiranje i analizu konverzacije što nije ni brzo ni jednostavno, ali rezultira dobivanjem vrijednih informacija o pragmatičkim vještinama (Cummings, 2009).

Unatoč tome što se u svijetu koriste brojni različiti načini procjene pragmatike i mjerni instrumenti za procjenu, neke pragmatičke vještine još uvijek se rijetko procjenjuju, a mnogi instrumenti nemaju zadovoljavajuće psihometrijske karakteristike (Cummings, 2009). Prepoznata je potreba za razvojem mjernih instrumenata za procjenu djece s pragmatičkim teškoćama, posebice djece rane predškolske dobi (O'Neill, 2014).

1.4. Važnost kulturološke prilagodbe testova

Standardizirane jezične mjere omogućavaju usporedbu jezičnih vještina pojedinog djeteta s vještinama njegovih vršnjaka. Porast korištenja ovakvih mjera uočen je među stručnjacima koji se bave otkrivanjem i terapijom poremećaja komunikacije. Budući da je jezik sredstvo socijalne interakcije i s obzirom na to da se usvaja u socijalnom kontekstu, neupitno je da društvena okolina utječe na oblikovanje i podupiranje jezičnog razvoja. Temeljem međujezičnih i međukulturalnih istraživanja danas se zna da postoje određene univerzalnosti u jezičnom usvajanju, ali i razlike koje proizlaze iz osobitosti pojedinog jezika i kulturološkog konteksta u kojem dijete usvaja jezik (Hoff, 2009).

Jezična socijalizacija označava proces usvajanja načina uporabe jezika specifičnog za kulturu u kontekstu koje dijete usvaja jezik te time postaje njen kompetentan član. Drugi, također važan, aspekt jezične socijalizacije odnosi se na socijalizaciju koja se razvija kroz jezik, primjerice, usvajanje kulturoloških vrijednosti (Hoff, 2009). Razvoj pragmatike ovisi o razvoju jezične socijalizacije. Različiti sugovornici (roditelji, vršnjaci) omogućavaju različite oblike socijalizacije i to za različite aspekte jezika što rezultira usvajanjem kulturološki prihvatljivih oblika interakcije. Kulturološki uvjetovane razlike u odgojnim vrijednostima i očekivanjima koje roditelji imaju od djece, utječu na obilježja interakcije roditelja i djece i na način na koji jezik koriste (Küntay, Nakamura, Ateş Şen, 2014). Istraživanja su brojna, primjer takvog istraživanja jest istraživanje Tode, Fogela i Kawaia (1990) koji su na temelju analize snimljenih interakcija između majki i tromjesečne djece, zaključili da Amerikanke više od Japanki iznose više informacija u govoru usmjerenom djetetu te postavljaju više pitanja, dok su Japanke u većoj mjeri usmjerene na emocionalne komponente govora, koriste više zvukova bez značenja, onomatopeja, naziva od milja i sl. Autori smatraju da ove razlike odražavaju razlike u komunikacijskim stilovima karakterističnim za pojedinu kulturu, kao i razlike u vjerovanjima i vrijednostima u odgoju djece. Jezična socijalizacija, bez obzira događa li se u interakciji s roditeljima, vršnjacima ili u školi, igra ključnu ulogu u usvajanju pragmatičkih vještina (Küntay, Nakamura, Ateş Şen, 2014).

Neki aspekti pragmatike su pod većim utjecajem kulture od drugih aspekata. Tako, primjerice, na vještinu uzimanja sugovornikovog znanja u obzir kultura značajno ne utječe, ali se korištenje uljudnih jezičnih oblika i oblikovanje naracije razlikuju s obzirom na kulturu. Važno je kulturološke i jezične razlike uzeti u obzir prilikom prevođenja, prilagodbe i vrednovanja inozemnih mjernih instrumenata (O'Neill, 2014).

Kada se ciljana populacija kulturalno i jezično znatno razlikuje od populacije za koju se određeni mjerni instrument koristi, potrebna je njegova prilagodba. Većina međukulturalnih prilagodbi uključuje i prijevod s izvornog na novi jezik. Ponekad je prilagodba potrebna zbog kulturoloških razlika i razlika u načinu života i onda kada se radi o govornicima istog jezika. Prilagodba uključuje kulturološke i sadržajne izmjene te izmjene u načinu izražavanja (Geisinger, 1994).

Geisinger (1994) navodi deset koraka prilagodbe mjernog instrumenta: 1. Prijevod i prilagodba instrumenta; 2. Kontrola prevedene i prilagođene verzije; 3. Izmjene privremene verzije instrumenta u skladu s komentarima i prijedlozima kritičara; 4. Pilot primjena

instrumenta i revidiranje u skladu s povratnim informacijama ispitanika; 5. Primjena instrumenta na velikom reprezentativnom uzorku ispitanika i evaluacija metrijskih karakteristika; 6. Standardizacija rezultata (izjednačavanje s rezultatima izvornog testa); 7. Odgovarajuća provjera valjanosti; 8. Objavljivanje podataka o prilagođenoj verziji instrumenta i uputa za provođenje u obliku priručnika; 9. Osposobljavanje stručnjaka za korištenje mjernog instrumenta; 10. Prikupljanje povratnih informacija od stručnjaka koji koriste prilagođenu verziju. Mnogi psiholozi koji se bave prilagodbom mjernih instrumenata pozivaju se na smjernice međunarodnog udruženja psihologa *Guidelines for Translating and Adapting Tests* (International Test Commission – ITC, 2005) dostupne na internetskim stranicama udruženja. Preporuke su organizirane u četiri kategorije: kontekst, razvoj i prilagodba, administracija i dokumentacija/interpretacija rezultata.

1.5. Language Use Inventory (LUI): razvoj i primjena

Language Use Inventory (LUI) standardizirana je ljestvica za procjenu ranog pragmatičkog razvoja koju ispunjavaju roditelji djece u dobi od 18 do 47 mjeseci, a prvi jezik im je engleski (O'Neill, 2009). Na temelju intervjua roditelja mogu se prikupiti vrijedne informacije jer roditelji znaju kako dijete koristi jezik u kontekstu različitih svakodnevnih situacija. Motivacija za strukturiranje ovakve ljestvice bila je nedostatak standardiziranih mjernih instrumenata za procjenu pragmatike kod djece mlađe predškolske dobi. O'Neill (2009) navodi kako je ljestvica osmišljena kao probirni instrument koji za cilj ima prepoznati djecu s kašnjenjem ili teškoćama u pragmatičkom jezičnom razvoju, ali i jezičnom izražavanju. Jedan od ciljeva ljestvice bio je i prikupljanje informacija o redoslijedu usvajanja pragmatičkih vještina u ranom djetinjstvu (O'Neill, 2007).

Konačna forma i sadržaj ove ljestvice (O'Neill, 2009) rezultat su tri preliminarne studije. Cilj preliminarne istraživanja bio je smanjiti broj čestica s početnih 338 na onaj broj čestica koji je prihvatljiv za ispunjavanje u vremenskom okviru od 30 minuta. Drugi cilj istraživanja, usko povezan s prvim, bio je konstruiranje podljestvica sa zadovoljavajućom razinom pouzdanosti. Pokazalo se da *Language Use Inventory (LUI)* ima obilježja dobre probirne mjere za otkrivanje kašnjenja u vještinama uporabe jezika kod djece mlađe predškolske dobi. Osim toga, na temelju rezultata moguće je odrediti područje jezika u kojem teškoće postoje (npr. rječnik, gramatika, pragmatika) i izraditi profil pragmatičkih kompetencija za različite kliničke skupine s jezičnim teškoćama. Također, pokazalo se da se

na temelju ove ljestvice mogu razlikovati djeca urednog jezičnog razvoja od djece koja kasne u jezičnom razvoju. Razina osjetljivosti i specifičnosti testa veća je od 95% (O'Neill, 2007). Ljestvica je standardizirana na uzorku od 3563 ispitanika, a norme su izvedene za svaki mjesec. Roditelji (skrbnici) ljestvicu ispunjavaju samostalno, što omogućuju detaljne i jasne upute.

Pesco i O'Neill (2012) su ispitale prediktivnu vrijednost ove ljestvice na 348 djece koja su ranije bila uključena u proces standardizacije ljestvice u Kanadi. Između dva testiranja prošlo je u prosjeku 39 mjeseci, a prosječna dob ispitanika u vrijeme drugog testiranja je bila 5 godina i 8 mjeseci kada su provedene tri standardizirane i normirane jezične mjere kao pokazatelj jezične kompetencije. Pokazalo se da su rezultati na *Language Use Inventory* u visokoj pozitivnoj korelaciji s postignućima na jezičnim mjerama, posebno za djecu u dobi od 24 do 41 mjeseca. Ovakvi rezultati govore o dobroj prediktivnoj valjanosti ljestvice te upućuju na to da bi rezultati na ovoj ljestvici u ranoj predškolskoj dobi mogli predvidjeti jezičnu kompetenciju u starijoj predškolskoj odnosno ranoj školskoj dobi.

U skladu sa saznanjima o ovisnosti pragmatike o razvoju socijalne kognicije, ovaj instrument je razvijen kako bi mjerio aspekte pragmatičkog funkcioniranja na koje utječu vještine socijalne kognicije poput teorije uma (O'Neill, 2014). U skladu s time, čestice su osmišljene s ciljem da obuhvate, primjerice, vještine usmjeravanja pažnje drugih, vještine komentiranja tuđih mentalnih stanja, vještinu uzimanja sugovornikovog znanja u obzir i sl. (O'Neill, 2007). Ljestvica se sastoji od tri dijela koja ukupno sadrže 14 podljestvica, a ukupan rezultat izvodi se iz 10 podljestvica. Struktura ljestvice prikazana je u Tablici 2 (O'Neill, 2009).

Tablica 2. *Struktura Ljestvice za procjenu uporabe jezika (Language Use Inventory – LUI), preuzeto iz O'Neill (2009)*

DIO	PODLJESTVICA	OPIS (broj čestica/bodova)
GESTE	A	Kako dijete komunicira u imperativne svrhe* (11)
	B	Kako dijete komunicira u deklarativne svrhe* (2)
RIJEČI	C	Vrste riječi koje dijete koristi (21)
	D	Traženje pomoći (imperativne svrhe) (7)
	E	Interesi djeteta u igri**
REČENICE	F	Kako dijete koristi riječi da bi Vas navelo da nešto uočite (6)
	G	Postavljanje pitanja i komentiranje o stvarima (9)
	H	Postavljanje pitanja i komentiranje o sebi i drugima (36)
	I	Korištenje riječi u aktivnostima s drugima (14)
	J	Zadirkivanje i smisao za humor (5)
	K	Interes za riječi i jezik (12)
	L	Interesi u razgovoru**
	M	Kako dijete prilagođava konverzaciju drugima (15)
	N	Kako dijete komunicira složenim rečenicama i prepričava (36)

* iako se boduju i normirane su, ove podljestvice ne ulaze u ukupan rezultat

** ove podljestvice se ne boduju, samostalni odgovori roditelja kvalitativno se procjenjuju

Language Use Inventory (LUI) trenutno se koristi u Kanadi, Sjedinjenim Američkim Državama, Australiji, Irskoj, Ujedinjenom Kraljevstvu i na Novom Zelandu. U tijeku su istraživanja s ciljem prilagodbe ove ljestvice za arapski, talijanski, poljski, portugalski, slovenski i francuski jezik (u Kanadi). Autorica je dala preporuke i smjernice za prevođenje odnosno prilagodbu ovog mjernog instrumenta s ciljem nastanka inačica ove ljestvice koje će očuvati što višu razinu valjanosti i pouzdanosti kako bi bile usporedive s izvornom ljestvicom (O'Neill, 2015).

2. PROBLEM I CILJ ISTRAŽIVANJA

U Hrvatskoj postoji nedostatak mjernih instrumenata za procjenu pragmatičkih vještina u djece, ali i odraslih. Iz tog razloga cilj ovog diplomskog rada je oblikovati prvu radnu inačicu hrvatske verzije ljestvice *Language Use Inventory* koja ispituje pragmatičke vještine djece u dobi od 18 do 47 mjeseci te provesti njezinu pilot primjenu u Hrvatskoj.

Problemska pitanja koja će se ovim radom nastojati razriješiti su sljedeća:

1. Odrediti prednosti i nedostatke hrvatske inačice ljestvice *Language Use Inventory* te evidentirati moguće teškoće u njezinoj provedbi
2. Analizom rezultata odrediti koje podljestvice ljestvice *Language Use Inventory* zahtijevaju ne samo prijevod već i dodatnu prilagodbu i promjenu čestica ili načina ispitivanja
3. Izračunati koeficijent pouzdanosti za sve podljestvice na temelju provedbe ljestvice na uzorku hrvatske djece predškolske dobi.

3. METODOLOGIJA

3.1. Uzorak ispitanika

Istraživanjem je obuhvaćeno trideset i jedno dijete, od toga 22 djevojčice i 9 dječaka. Ciljana skupina bila su djeca urednog jezičnog razvoja u dobi od 18 do 47 mjeseci. Najmlađe dijete je u vrijeme testiranja imalo 18 mjeseci, a najstarije 46 mjeseci. Prosječna dob sudionika je 31 mjesec ($X=31,8$). Prema riječima roditelja, prosječna dob pojave prve riječi jest 10 mjeseci ($X = 10,5$), dok je prosječna dob u kojoj je dijete prohodalo 13 mjeseci ($X = 13,1$). Više od polovice sudionika uključeno je u redovni predškolski program ($n=17$). Opis sudionika prikazan je u Tablici 3.

Tablica 3. Osnovni statistički parametri za varijable *Kronološka dob*, *Pojava prve riječi* i *Dob prohodavanja* izražene u mjesecima

	Minimalna vrijednost	Maksimalna vrijednost	Aritmetička sredina (X)	Standardna devijacija
Kronološka dob	18,0	46,0	31,8	8,2
Prva riječ	6,0	18,0	10,5	2,7
Dob prohodavanja	8,0	18,0	13,1	2,3

Sudionici istraživanja dijelom predstavljaju prigodni uzorak, a dijelom su prikupljeni metodom „snježne grude“ (eng. snowball method) na način da su već ispitani roditelji preporučili svoje prijatelje, rodbinu ili poznanike. Preduvjeti sudjelovanja u istraživanju oblikovani su prema isključujućim kriterijima izvorne ljestvice: dijete nema dijagnozu teškoća u razvoju niti jezične teškoće ili kašnjenje; nema utvrđeno oštećenje sluha niti je prijevremeno rođeno dijete s niskom porođajnom težinom; nije došlo do komplikacija po rođenju koje bi izazvale velike zdravstvene probleme koji utječu na jezik odnosno kogniciju.

3.2. Mjerni instrumenti

Provedena je pilot primjena nestandardizirane hrvatske inačice ljestvice za procjenu uporabe jezika. *Language Use Inventory*, autorice Daniele K. O'Neill (2009), standardizirana je ljestvica za procjenu pragmatičkog jezičnog razvoja djece u dobi od 18 do 47 mjeseci. Ovaj mjerni instrument standardiziran je na uzorku od 3563 kanadske djece čiji je prvi jezik engleski. Izvedene su norme za svaki mjesec, i to posebno za dječake i djevojčice. Ljestvicu ispunjavaju roditelji ili druga osoba koja je djetetov primarni skrbnik, a forma ljestvice i pismene upute omogućavaju samostalno ispunjavanje, neovisno o prisutnosti stručnjaka.

Vrijeme potrebno za ispunjavanje iznosi 20 do 30 minuta. Ljestvica je podijeljena u tri dijela koja ukupno sadrže četrnaest podljestvica, a ukupan rezultat se izvodi iz deset podljestvica. Rezultat konvertiran u centile izražava djetetovo postignuće u odnosu na djecu iste dobi i spola, a osim za ukupan rezultat, centili se mogu izvesti i za svaku podljestvicu.

Za potrebe istraživanja ljestvica je prevedena na hrvatski jezik s ciljem što vjernijeg prijenosa forme i sadržaja. Prevedena inačica je nazvana Ljestvica za procjenu uporabe jezika. Ova inačica ne uključuje podljestvicu, neizostavnu za izračunavanje ukupnog rezultata, koja ispituje složene diskursne i narativne vještine te čestice uključuju jezično specifične konektore, modalne glagole, apstraktne imenice i glagole, vremenske priloge i sl. Zbog jezičnih specifičnosti i otežnog odabira prikladnog prijevoda preporučuje se u proces prilagodbe ljestvice u budućim istraživanjima uključiti veći broj stručnjaka. S obzirom na predmet mjerenja navedene podljestvice, može se reći da trenutna inačica hrvatske verzije ljestvice uključuje sve podljestvice ključne za procjenu pragmatičkih vještina djece rane predškolske dobi. Postignuća uzorka hrvatske djece bodovana su prema pravilima koje je odredila autorica (O'Neill, 2009) te su izvedene centilne vrijednosti na temelju normi postavljenih za engleski jezik.

Ljestvica za procjenu uporabe jezika se sastoji od 12 podljestvica, za 10 podljestvica rezultat se izražava u centilima: *Geste*, *Vrste riječi*, *Traženje pomoći*, *Privlačenje pažnje*, *O stvarima*, *O ljudima*, *Kroz aktivnosti*, *Humor*, *Interes za jezik* i *Prilagođavanje drugima*. Struktura ljestvice s kratkim opisom podljestvica je prikazana u Tablici 4. Čestice reflektiraju širok spektar pragmatičkih vještina pa tako, primjerice, s jedne strane čestice podljestvice *Interes za jezik* se odnose na imitaciju fraza koje je dijete čulo, manipulaciju riječima, stvaranje rima, igru pretvaranja, ispitivanje o značenju nepoznatih riječi, uvježbavanje govora za buduće interakcije; s druge strane čestice podljestvice *Humor* obuhvaćaju namjerno govorenje pogrešnih „stvari“ kako bi nasmijalo druge, zadirkivanje drugih koristeći šaljive ili pogrdne nazive, namjerno izvođenje pogrešnih radnji kako bi se drugi nasmijali (npr. krivo slaganje puzzli), slaganje smiješnih rima i pričanje šala/viceva.

Podljestvice *Interesi u igri* i *Teme razgovora* se ne boduju i prema tome nisu normirane, ali pridonose cjelokupnoj slici pragmatičkog funkcioniranja te su odgovori važan dio kvalitativne procjene. Na podljestvici *Interesi u igri* se od roditelja traži da navedu tri igre koje dijete najviše voli, a na podljestvici *Teme razgovora* da navedu tri stvari teme o kojima njihovo dijete najčešće ili najviše govori, te odgovore na još nekoliko pitanja koja se tiču

odabira tema razgovora. Informacije dobivene na temelju ovih podljestvica su vrijedne u slučaju sumnje na poremećaj iz spektra autizma te imaju diferencijalno-dijagnostičku važnost prilikom opsežnije procjene.

Tablica 4. Struktura i kratak opis Ljestvice za procjenu uporabe jezika

Podljestvica	Što ispituje	Način odgovaranja (broj čestica)	Bodovi
Geste	Komunikacija gestama za imperativne i deklarativne svrhe	Skala Likertovog tipa (13)	13
Vrste riječi	Kvaliteta rječnika, koristi li dijete riječi iz semantičkih kategorija koje su zastupljene u ranom razvoju (npr. osobe, hrana, dijelovi tijela, igračke; prilozi i prijedlozi, zamjenice, glagoli i dr.)	Dihotomna skala (19) Skala Likertovog tipa (2)	21
Traženje pomoći	Korištenje jezika za imperativne svrhe u svakodnevnim situacijama	Dihotomna skala (6) Skala Likertovog tipa (1)	7
Privlačenje pažnje	Korištenje jezika u deklarativne svrhe u svakodnevnim situacijama	Dihotomna skala (4) Skala Likertovog tipa (2)	6
O stvarima	Korištenje jezika u svrhu komentiranja ili dobivanja informacija o stvarima	Dihotomna skala (9)	9
O ljudima	Korištenje jezika u svrhu komentiranja ili dobivanja informacija o drugima i o sebi	Dihotomna skala (32) Skala Likertovog tipa (4)	36
Kroz aktivnosti	Korištenje jezika u svrhu utjecanja na ponašanje drugih u zajedničkim aktivnostima	Dihotomna skala (14)	14
Humor	Izražavanje humora verbalnim i neverbalnim sredstvima	Dihotomna skala (5)	5
Interes za jezik	Zainteresiranost za riječi i jezik u svakodnevnim situacijama	Dihotomna skala (12)	12
Prilagođavanje drugima	Prilagođavanje jezika drugima, zauzimanje tuđe perspektive u ranim konverzacijama	Dihotomna skala (15)	15
Interesi u igri	Djetetovi interesi u igri, postojanje atipičnih interesa (kvalitativna procjena)	Pitanje otvorenog tipa (1) Dihotomna skala (2)	/
Teme razgovora	Djetetovi interesi u razgovoru (kvalitativna procjena)	Pitanje otvorenog tipa (1) Dihotomna skala (4)	/

Osim ljestvice, korišten je i kratki upitnik sa svrhom prikupljanja općih podataka o roditeljima i djeci te o okolini u kojoj dijete odrasta.

3.3. Prikupljanje i obrada podataka

U periodu od šest mjeseci prikupljeni su svi podaci. Vrijeme potrebno za ispunjavanje upitnika otežavalo je pronalazak sudionika, tim više što su ljestvicu roditelji ispunjavali uz prisustvo ispitivača. Takav način ispunjavanja je odabran kako bi se izbjegle potencijalne nejasnoće te kako bi ispitivač dobio povratne informacije o prevedenoj inačici ljestvice sa svrhom njenog unapređenja. Vrijeme potrebno za ispunjavanje cijele ljestvice bilo je nešto duže od predviđenog. U prosjeku je bilo potrebno otprilike 30 minuta, a ovisno o samom roditelju variralo je od 20 minuta do čak 50 minuta. Na temelju iskustva provedenog istraživanja, pretpostavka je da vrijeme ponajviše ovisi o osobinama samog roditelja, s jedne strane pedantni i oprezni roditelji žele raspraviti svaku česticu ili pak često komentiraju i iznose primjere, dok s druge strane neki roditelji brzo prolaze kroz ljestvicu i ne postavljaju puno pitanja. Pretpostavka je da bi vrijeme ispunjavanja bilo kraće da su hrvatski roditelji, poput kanadskih, ljestvicu ispunjavali sami, bez prisustva stručnjaka.

Ljestvicu je ispunilo 28 majki i 3 oca. Prosječna dob roditelja koji su ispunjavali ljestvicu iznosi 34 godine. Sedmero roditelja ima završenu srednju školu, dok dvadeset četiri roditelja ima višu ili visoku stručnu spremu.

Ispunjene ljestvice bodovane su prema priručniku izvorne ljestvice (O'Neill, 2009) na način da je određen centil odnosno centilni raspon za sve normirane podljestvice. U tumačenju rezultata korišteni su kriteriji koje Wiig, Semel i Secord (2013) definiraju u priručniku *Clinical Evaluation of Language Fundamentals - 5* za određivanje težine jezičnih poremećaja na temelju postignuća na jezičnim testovima. Ne postoji univerzalno pravilo za određivanje granice gdje prosječno postignuće postaje jezični poremećaj. Upravo je tumačenje informacija prikupljenih u procesu jezične procjene ono u čemu se kliničari najviše razlikuju (Tomblin, 2000). Ono čime se kliničari pri tome vode jest zbir njihovih znanja, vjerovanja i stavova koje Tomblin (2000) naziva kliničkim standardom. Najčešći klinički standardi jesu -1 SD, -1.5 SD ili -2 SD. Wiig i sur. (2013) smatraju da je optimalna granica za definiranje jezičnog poremećaja -1.33 SD.

Budući da se često postignuće od -1 SD smatra kliničkim standardom te s obzirom na to da su rezultati izraženi u centilima, rezultati će se smještati u određene kategorije: područje prosječnog postignuća od -1 SD do +1 SD odnosno od 18. do 83. centila. Iznad +1 SD odnosno 84. centila i više se nalaze iznadprosječni rezultati. Granična, ispodprosječna postignuća koja ukazuju na postojanje blagog jezičnog poremećaja se nalaze između -1 SD i -1.5 SD što je u centilima između 7. i 17. centila. Ispodprosječan rezultat koji odgovara srednje teškom jezičnom poremećaju se nalazi između -1.5 SD i -2 SD odnosno između 3. i 6. centila. Teški jezični poremećaj definira se na temelju niskih postignuća, i to ispod -2 SD ili ispod 2. centila.

Prikupljeni podaci obrađeni su statističkim programom IBM SPSS Statistics 21. Analiza je provedena na razini deskriptivne statistike. Rezultati su prikazani tablično i grafički.

4. REZULTATI I RASPRAVA

4.1. Rezultati na razini cijele ljestvice

Primjenom deskriptivne statistike dobiveni su podaci prikazani u Tablici 5, pri čemu su minimalne, maksimalne i prosječne vrijednosti ($\bar{X}$), kao i središnje vrijednosti tj. medijani (M) s pripadajućim interkvartilnim rasponima izraženi u centilima. Analizom rezultata deskriptivne statistike na razini svih bodovanih varijabli provedene ljestvice, uočava se da na svim varijablama sudionici istraživanja (N=31) postižu rezultat koji odgovara području višeg prosjeka (od 50. do 83. centila) kada se gledaju prosječne vrijednosti ($\bar{X}$), odnosno području višeg prosjeka i iznadprosječnih rezultata (do 99. centila) kada se gledaju medijani (M). Osim zbog mogućih kulturoloških i jezično uvjetovanih razloga ovakvih rezultata, na prosječno viša postignuća utjecao je i efekt stropa (eng. ceiling effect) koji predstavlja metodološki nedostatak ljestvice.

Tablica 5. Osnovni statistički parametri za sve bodovane varijable

	Minimalna vrijednost	Maksimalna vrijednost	Aritmetička sredina ($\bar{X}$)	Standardna devijacija	Medijan (M)	Interkvartilni raspon
Geste	4,0	99,0	67,1	32,5	75,0	59,0
Vrste riječi	2,0	99,0	74,9	36,1	99,0	55,0
Traženje pomoći	2,0	99,0	80,0	31,9	99,0	31,0
Privlačenje pažnje	12,0	99,0	76,1	28,4	91,0	52,0
O stvarima	3,0	99,0	68,8	33,3	82,0	56,0
O ljudima	1,0	99,0	62,6	33,8	65,0	64,0
Kroz aktivnosti	1,0	99,0	60,2	31,9	58,0	63,0
Humor	8,0	99,0	52,1	31,3	53,0	57,0
Interes za jezik	8,0	99,0	55,3	28,2	54,0	51,0
Prilagod. drugima	8,0	99,0	58,3	28,7	62,0	34,0

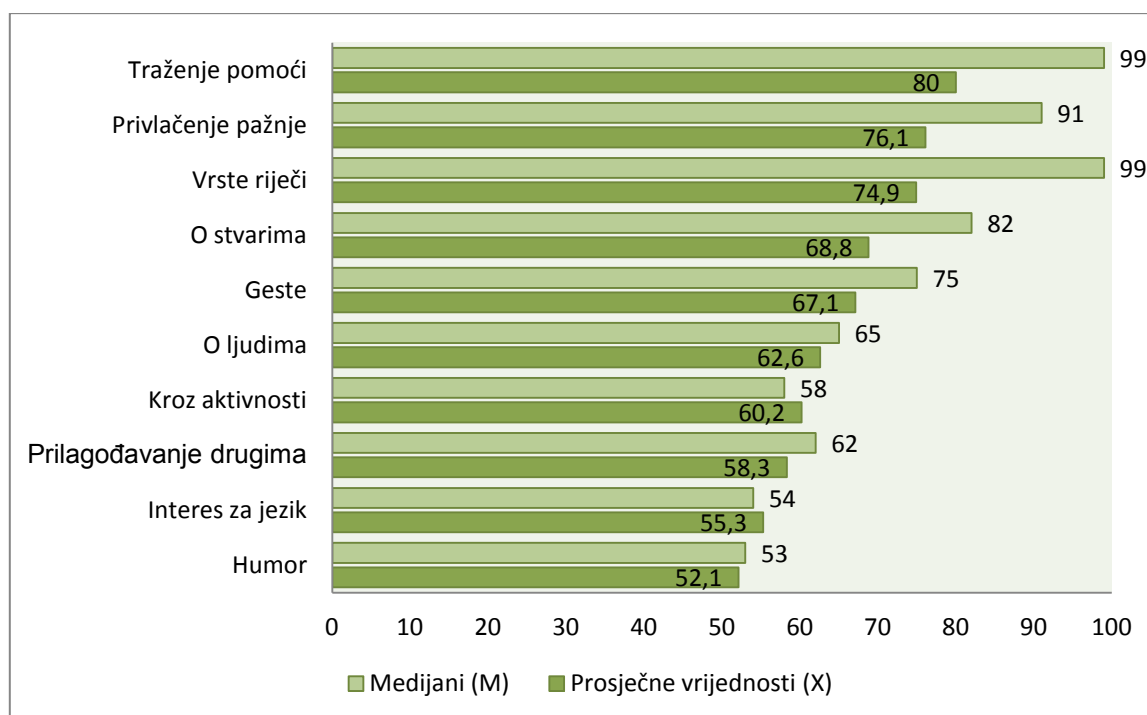
Normalnost distribucije za sve bodovane varijable testirana je Shapiro-Wilk testom koji se koristi na malim uzorcima ($N < 50$). Rezultati Shapiro-Wilk testa upućuju na to da rezultati nisu normalno distribuirani ($p < 0,05$) za niti jednu varijablu, osim za varijablu *Interes za jezik* koja je normalno distribuirana ($p = 0,126$).

Pouzdanost hrvatske inačice izračunata je pomoću Cronbach koeficijenta pouzdanosti (Cronbach alpha) koji iznosi $\alpha = 0,816$ te ukazuje na visoku unutarnju konzistentnost ($\alpha > 0,8$) ljestvice za ovaj uzorak. Vrijednosti Cronbach koeficijenta pouzdanosti odnosno stupnja korelacije svih varijabli s ukupnim rezultatom su prikazane u Tablici 6. Koeficijent pouzdanosti za varijablu *Geste* ima negativan predznak ($\alpha = -0,573$) što upućuje na to da se tom varijablom mjeri neko drugo obilježje te bi se izbacivanjem ove varijable dobila veća pouzdanost ljestvice. Pojedinačno, samo podljestvica *O ljudima* ima visoku unutarnju konzistentnost, a podljestvice *O stvarima*, *Kroz aktivnosti* i *Interes za jezik* imaju prihvatljivu unutarnju konzistentnost. Cronbach koeficijent pouzdanosti za sve podljestvice izvorne ljestvice *Language Use Inventory (LUI)* ukazuje na prihvatljivu, visoku ili vrlo visoku unutarnju konzistentnost, osim za podljestvicu koja se odnosi na komunikaciju gestama za deklarativne svrhe (O'Neill, 2009). Slične rezultate dobili su i Guimaraes, Santos i Almeida (2012) u pilot primjeni portugalske inačice ljestvice na uzorku od 120 ispitanika.

Tablica 6. Koeficijent pouzdanosti za sve bodovane podljestvice

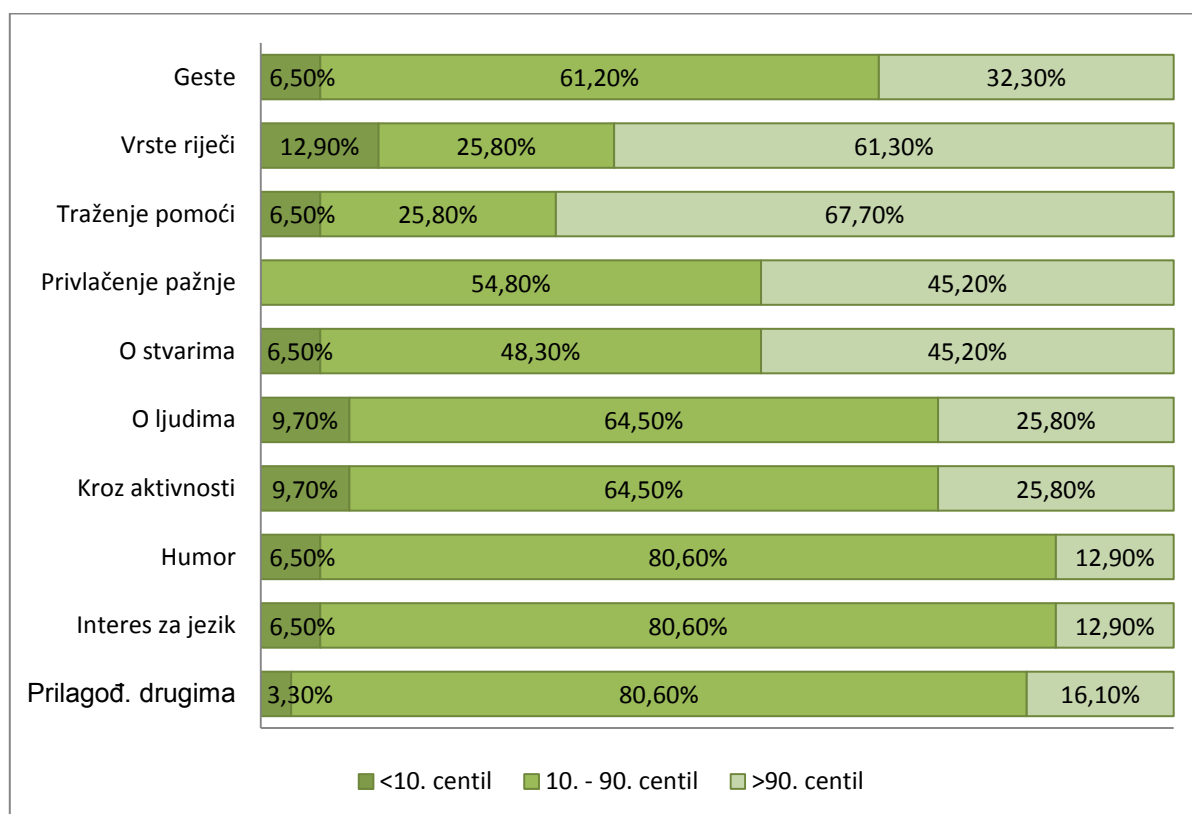
	Cronbach α
Geste	-0,573
Vrste riječi	0,675
Traženje pomoći	0,484
Privlačenje pažnje	0,490
O stvarima	0,742
O ljudima	0,838
Kroz aktivnosti	0,759
Humor	0,480
Interes za jezik	0,756
Prilagođavanje drugima	0,625
UKUPNO	0,816

Ranije je navedeno da se grupna postignuća sudionika istraživanja, na svim varijablama, nalaze u području visokog prosjeka i iznadprosječnih rezultata. S obzirom na prirodu istraživanja, preciznije razlikovanje rezultata unutar područja višeg prosjeka bit će interpretirano na deskriptivnoj razini. S tom svrhom, Slika 1 prikazuje prosječna postignuća na svim bodovanim varijablama poredana od najvišeg prema najnižem. Moguće je da su postojeće razlike u postignućima uzrokovane razlikama u složenosti vještina sadržanih u ispitnim česticama svake podljestvice. Moguće je i da do razlika dolazi zbog kulturoloških i jezičnih razlika. Treba imati na umu vanjske faktore povezane s kulturom i nacionalnom pripadnosti za koju je izvorni mjerni instrument konstruiran. Razlike u obrazovnoj politici i standardima, zdravstvenom sustavu, životnom standardu ili kulturološkim vrijednostima, mogu biti ključni faktori u interpretaciji rezultata (Hambleton, 2005). Nameće se i pretpostavka da su postignuća viša što su vještine mjerene podljestvicama jednostavnije odnosno razvojno se ranije javljaju pa veći broj ispitane djece postiže više rezultate. Iako se čini kao mogući razlog, treba imati na umu da su centilne vrijednosti dobivene na temelju normi izvedenih za svaki mjesec od 18 do 47 mjeseci, posebno za dječake i posebno za djevojčice.

Slika 1. Prosječni ukupni rezultati i medijani za sve bodovane varijable, prosječni rezultati su poredani od najvišeg prema najnižem

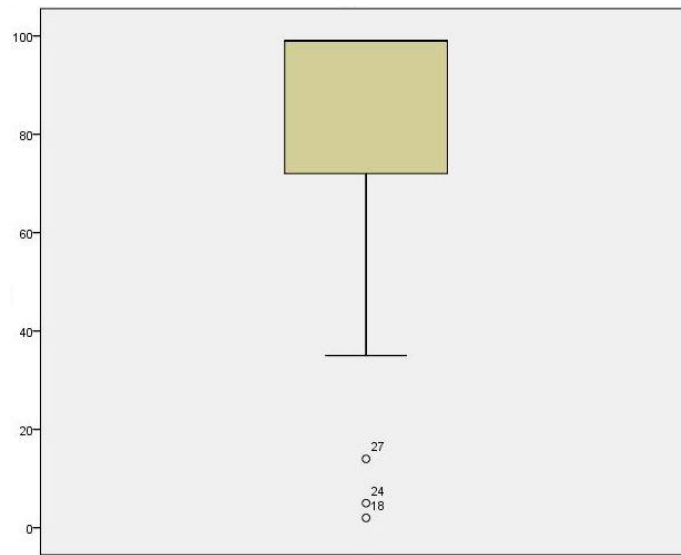
Slika 2 prikazuje raspodjelu rezultata na različitim podljestvicama, zastupljenost rezultata izražena je u postocima. Uočava se nesrazmjer u zastupljenosti visokih (>90. centil) i niskih (<10. centil) postignuća za ovaj uzorak ispitanika kada se koriste kanadske norme te je taj nesrazmjer izraženiji na sljedećim podljestvicama: *Traženje pomoći*, *Vrste riječi*, *Privlačenje pažnje* i *O stvarima*. Znatno je više od očekivanog iznadprosječnih postignuća, a jedan od mogućih razloga je već spomenuti efekt stropa. Na podljestvicama *Humor*, *Interes za jezik* i *Prilagođavanje drugima* je taj nesrazmjer znatno manji. Postotak ispodprosječnih rezultata manji je od očekivanog na većini podljestvica, samo za tri podljestvice je postotak ispodprosječnih rezultata očekivan (*Vrste riječi*, *O ljudima* i *Kroz aktivnosti*). Postavlja se pitanje jesu li podljestvice Ljestvice za procjenu uporabe jezika dovoljno diskriminativne i s kolikom bi točnošću u kliničkoj primjeni izdvojila djecu sumnjom na pragmatičke teškoće. Primjena ljestvice na većem i reprezentativnom uzorku hrvatske djece rane predškolske dobi će dati odgovor na ovo pitanje.

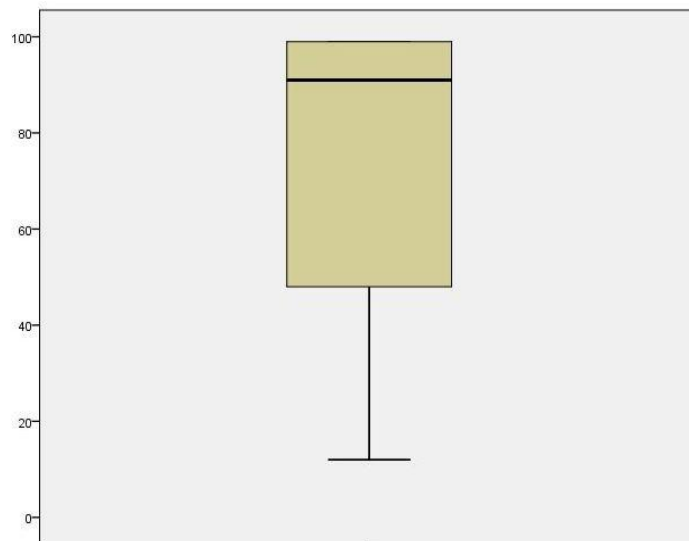
Slika 2. Raspodjela centilnih rezultata na bodovanim podljestvicama

4.2. Komunikacija riječima za imperativne i deklarativne svrhe

Varijable na kojima sudionici ovog istraživanja (N=31) postižu najviše prosječne rezultate jesu *Traženje pomoći* ($X=80,0$; $M=99,0$) i *Privlačenje pažnje* ($X=76,1$; $M=91,0$). Slika 3 i Slika 4 prikazuju pravokutne dijagrame (eng. boxplot) raspodjele rezultata u kojima pravokutni prostor predstavlja 50% slučajeva (interkvartilni raspon; od 25. do 75. centila) s linijom koja prikazuje medijan (M), a krajevi „repova“ minimalne i maksimalne vrijednosti.

Slika 3. Prikaz raspodjele rezultata na varijabli *Traženje pomoći*

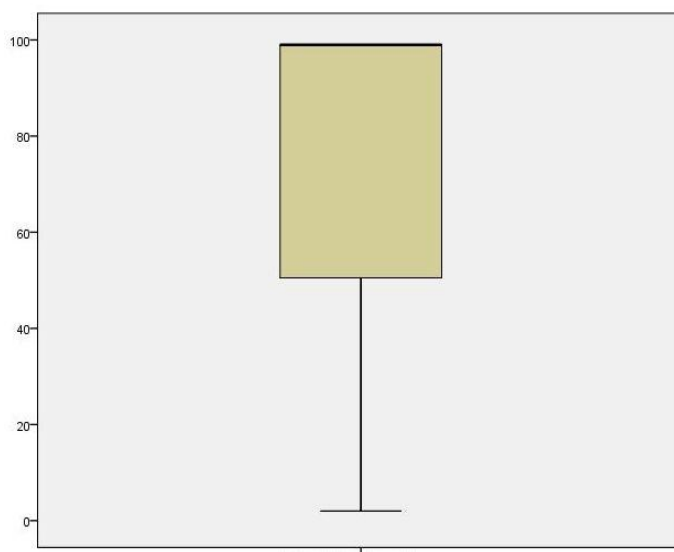
Slika 4. Prikaz raspodjele rezultata na varijabli *Privlačenje pažnje*

Djeca komuniciraju za imperativne i deklarativne svrhe puno prije nego počnu upotrebljavati jezik odnosno govoriti. Kao i odrasli, komuniciraju za različite komunikacijske

svrhe, koristeći se različitim komunikacijskim sredstvima. U predjezičnom razdoblju, kako bi ostvarila komunikaciju u različite, imperativne i deklarativne svrhe, djeca se koriste neverbalnim komunikacijskim sredstvima poput usmjeravanja pogleda, gesti, facijalne ekspresije, vokalizacije i sl. (Ljubešić, Capanec, 2012). U predjezičnom razdoblju, komunikacijske sekvence u kojima dijete komunicira radi postizanja nekog vanjskog cilja se nazivaju protoimperativima, dok se korištenje predmeta u svrhu pridobivanja pažnje druge osobe naziva protodeklarativima (Ivšac, 2003). Kada se dijete u komunikaciji počne koristiti riječima tj. kada uđe u jezičnu fazu, ono jezik koristi za komunikacijske svrhe koje je razvilo još u razdoblju predjezičnog razvoja (Hoff, 2009). Stoga ne čudi visoko grupno postignuće na ovim varijablama, i najmlađi ispitanici koji su se počeli koristiti jezikom na ekspresivnoj razini postižu visoke rezultate.

4.3. Rani rječnički razvoj

Na varijabli *Vrste riječi* sudionici postižu rezultat koji odgovara 74. centilu ($X=74,9$; $M=99$), raspodjela rezultata prikazana je na Slici 5.

Slika 5. Prikaz raspodjele rezultata na varijabli *Vrste riječi*

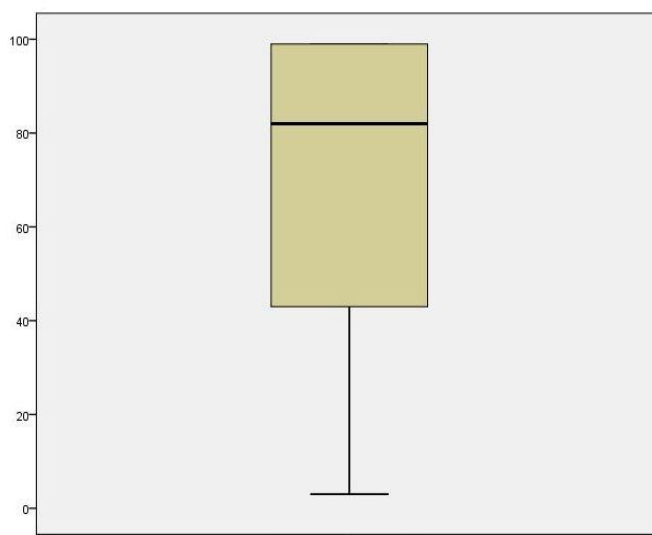
Kategorije riječi sadržane u česticama ove podljestvice (vidi Tablicu 4) su upravo one za koje Clark (1979, prema Hoff, 2009) tvrdi da se prve javljaju kod djece jer reflektiraju njihovo svakodnevno iskustvo pa prema tome koriste nazive za osobe, hranu, dijelove tijela, odjeću, životinje i kućanske predmete, kao i glagole za označavanje radnji svakodnevnih rutina. Grassmann (2014) opisuje vezu između procesa usvajanja rječnika i pragmatike pa govori o pragmatičkim informacijama kojima se djeca u tom procesu služe. Pragmatičke

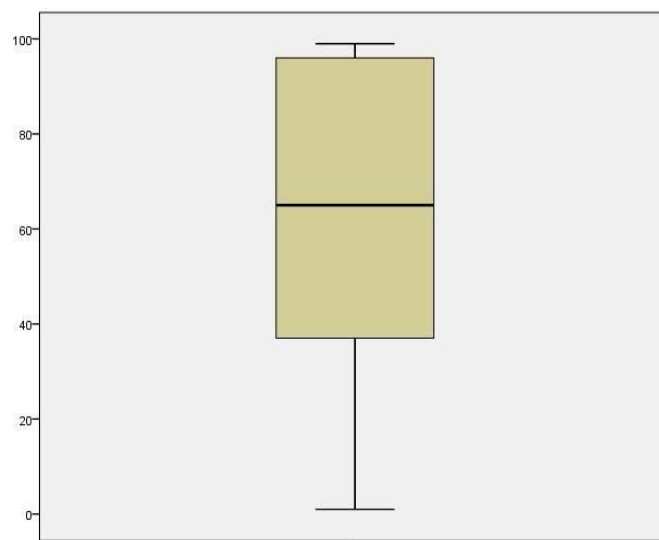
informacije obuhvaćaju sve ono što eksplicitno ili implicitno pružaju sugovornik i situacija još od najranije dobi odnosno razvoja vještine združene pažnje. Hoff (2009) navodi kako su brojni istraživači potvrdili da u ranom rječniku govornika engleskog jezika prevladavaju imenice, što je u suprotnosti s nalazima Blaži i sur. (2001) koje su istraživanjem u dvije vremenske točke (18. i 26. mjesecu) pokazale da hrvatska djeca u ranom rječničkom razvoju koriste više glagola nego imenica. Iako se iz raspodjele rezultata na Slici 5 vidi da većina djece postiže vrlo visoke rezultate, minimalne vrijednosti koje sežu do 2. centila ukazuju na velike individualne razlike između ispitanika.

4.4. Komentiranje i postavljanje pitanja

Na varijablama *O stvarima* i *O ljudima* sudionici također postižu rezultate koji odgovaraju visokom prosjeku. Prosječan rezultat na varijabli *O stvarima* odgovara 68. centilu ($X=68,8$; $M=82,0$), a na varijabli *O ljudima* 62. centilu ($X=62,6$; $M=65,0$). Na Slikama 6 i 7 se uočava nešto veći broj viših postignuća na varijabli *O stvarima*. Uočljiva je razlika u opsegu ovih podljestvica pa podljestvica *O stvarima* sadrži 9 čestica, a podljestvica *O ljudima* 36 čestica što može utjecati na rezultate. Pretpostavka je da broj čestica može utjecati u smislu preciznijeg razlikovanja postignuća porastom broja čestica pa zato na varijabli *O ljudima* sudionici postižu nešto niže rezultate.

Slika 6. Prikaz raspodjele rezultata na varijabli *O stvarima*

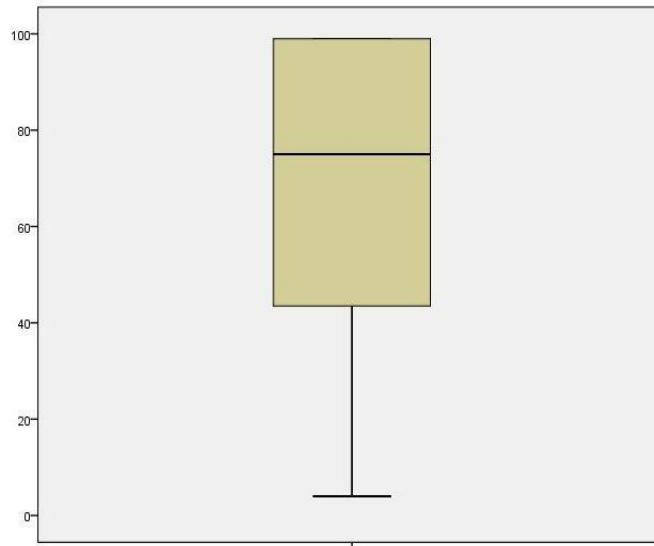

Slika 7. *Prikaz raspodjele rezultata na varijabli O ljudima*

Odgovor na pitanje zbog čega dolazi do razlika između postignuća kanadske i hrvatske djece, za ove varijable, kao i za većinu varijabli ovog istraživanja, možemo tražiti u karakteristikama uzorka istraživanja (prvenstveno veličine), razlikama između engleskog i hrvatskog jezika te kulturološkim razlikama. Jasno je kako veličina uzorka može utjecati, no s obzirom na nedostatke jezičnih i kulturoloških istraživanja, ne možemo donositi konkretne zaključke o uzročnosti, već samo pretpostavke. Za engleski jezik provedena su brojna istraživanja načina i redoslijeda usvajanja vještine postavljanja pitanja. Tako Clark (2003) navodi da od vrlo rane dobi djeca počinju postavljati pitanja te oko treće godine ovladavaju upitnim riječima i pomoćnim glagolima koji im omogućavaju oblikovanje širokog spektra pitanja. Za engleski jezik redoslijed usvajanja upitnih oblika jest sljedeći: gdje, što, zašto, tko i kada (Ervin-Tripp, 1973, Ingram, Tyack, 1979, prema Clark, 2003). Istraživanja ove domene jezičnog razvoja hrvatske djece pružit će odgovor na pitanje jesu li razlike u postignućima između kanadske i hrvatske djece posljedica osobitosti u usvajanju ovih jezika.

4.5. Komunikacija gestama

Na varijabli *Geste* sudionici postižu rezultat koji odgovara 67. centilu ($X=67,1$; $M=75,0$). Na Slici 8 prikazana je raspodjela rezultata na ovoj varijabli.

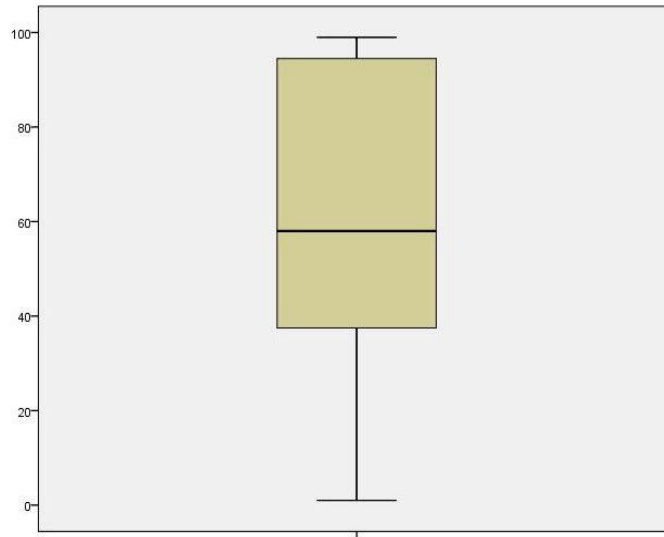

Slika 8. Prikaz raspodjele rezultata na varijabli *Geste*

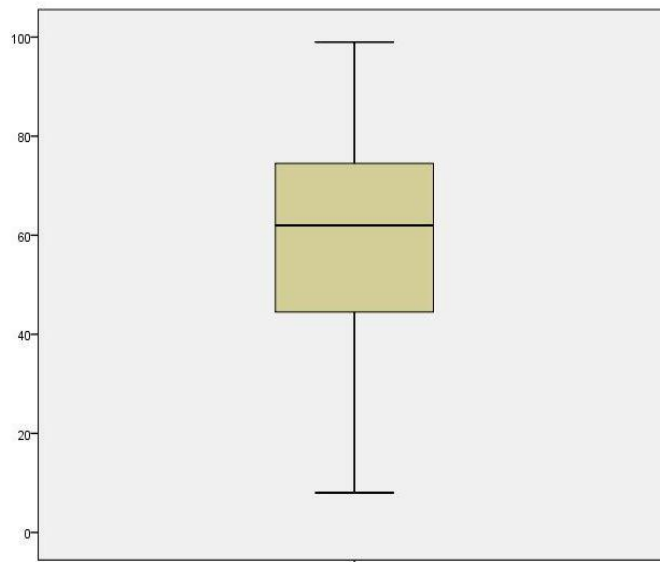
Iako je podljestvica standardizirana i norme su izvedene, postignuća nisu uključena u izračun ukupnog rezultata na ljestvici *Language Use Inventory* (O'Neill, 2009). Autorica je ovu podljestvicu, iako ne daje informacije o ekspresivnom jezičnom razvoju, uključila u ljestvicu kako roditelji djece koja ne govore ili koriste tek nekoliko riječi ne bi morali od samog početka ljestvice davati isključivo negativne odgovore. Geste kao neverbalno sredstvo komunikacije djeca koriste prije nego počnu govoriti. Hoff (2009) naglašava njihovu prediktivnu ulogu tj. smatra ih prediktorom ranog jezičnog razvoja i to kvalitete i opsega rječnika (Rowe, Goldin-Meadow, 2009) te razvoja gramatike. Özçalışkan i Goldin-Meadow (2005) navode kako korištenje gesti donosi kognitivne prednosti djetetu koje je tek počelo govoriti u smislu lakšeg kodiranja i prema tome komuniciranja složenih ideja nego što bi bilo da se koriste isključivo govorom u periodu njegova razvoja. Učestalost korištenja gesti se smanjuje kako jezično-govorni razvoj napreduje.

4.6. Utjecaj na ponašanje drugih i zauzimanje perspektive drugih

Na varijabli *Kroz aktivnosti* sudionici postižu prosječan rezultat koji odgovara 60. centilu ($X=60,2$; $M=58,0$). Na varijabli *Prilagođavanje drugima* grupni rezultat odgovara 58. centilu ($X=58,3$; $M=62,0$). Analizom raspodjele rezultata za ove varijable prikazanih na Slikama 9 i 10, ali i ranije prikazanih varijabli, uočava se uži interkvartilni raspon za varijablu *Prilagođavanje drugima*.

Slika 9. Prikaz raspodjele rezultata na varijabli *Kroz aktivnosti*

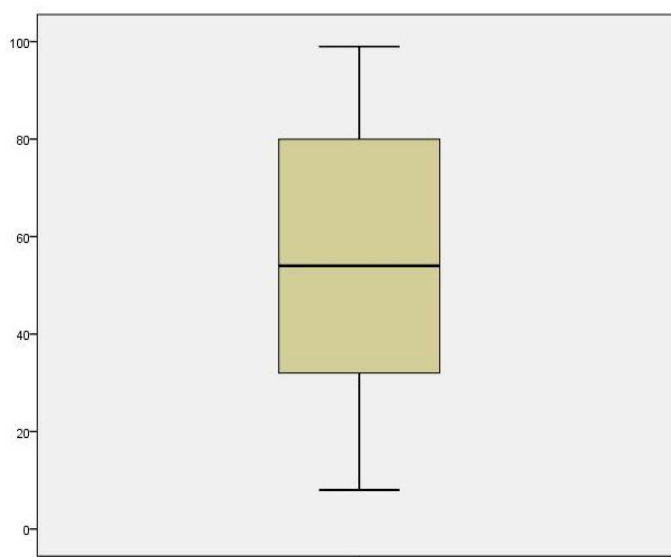
Slika 10. Prikaz raspodjele rezultata na varijabli *Prilagođavanje drugima*

Moguće je da je ovakav rezultat posljedica nešto složenijih pragmatičkih vještina koje se tom podljestvicom mjere. Naime, preduvjet prilagođavanju komunikacije sugovorniku jest razvoj teorije uma. To je kognitivna sposobnost koja se usvaja postepeno (Hoff, 2009) kroz rano djetinjstvo. Teorija uma označava sposobnost razumijevanja da i druge osobe imaju svoja vjerovanja, želje, osjećaje i namjere te se ponašaju u skladu s njima (Astington, Baird, 2005). *Language Use Inventory (LUI)* je namijenjen djeci od 18 mjeseci do 4 godine, a to je istovremeno dob u kojoj se sposobnost teorije uma intenzivno razvija. Počecima razumijevanja teorije uma se smatra pojava vještine združene pažnje krajem prve

godine života, u dobi između 18 mjeseci i 2 godine dolazi do razumijevanja mentalnog stanja pretvaranja te s 2 godine djeca razumiju da druge osobe mogu voljeti i željeti stvari koje oni ne vole i ne žele (Šimleša, 2011). Od druge do pete godine teorija uma se intenzivno razvija te se događaju brojne prekretnice u razumijevanju mentalnih stanja s tim da se razumijevanje želja i nekih aspekata emocija razvija prije nego razumijevanje mentalnih stanja. U dobi od oko četiri godine dolazi do razumijevanja netočnih vjerovanja što se smatra ključnom prekretnicom u razumijevanju teorije uma (Šakić, Kotrla Topić i Ljubešić, 2012).

4.7. Interes za riječi i jezik

Na varijabli *Interes za jezik* sudionici postižu prosječan rezultat koji odgovara 55. centilu ($X=55,3$; $M=54,0$). Slika 11 prikazuje raspodjelu rezultata na ovoj varijabli, istovremeno je to jedina varijabla na kojoj su rezultati normalno distribuirani ($W=0,947$; $p=0,126$).

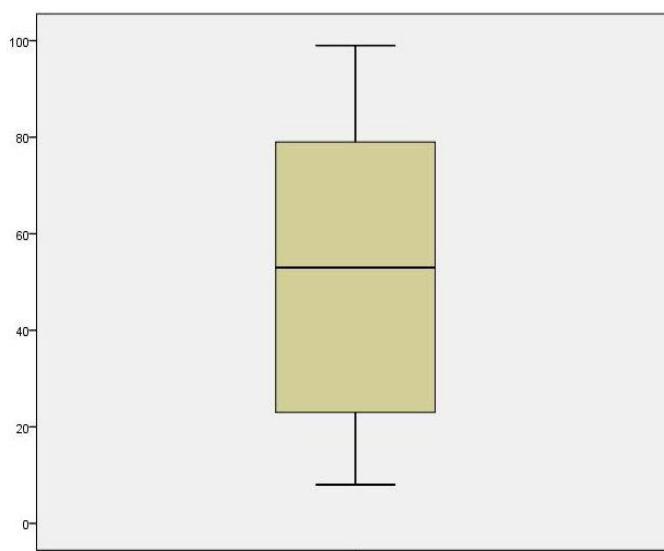
Slika 11. Prikaz raspodjele rezultata na varijabli *Interes za jezik*

Neke od vještina mjerenih ovom podljestvicom mogu se sagledati s aspekta izranjajuće odnosno rane pismenosti koja obuhvaća sposobnosti i vještine koje su prediktori vještine čitanja i pisanja u školskoj dobi. Izranjajuća pismenost predstavlja spontani i samostalni interes za pisani jezik, bez ikakvog poticaja. Još u prvoj godini života djeca mogu pokazati interes za knjige, vrlo rano se pretvaraju da čitaju, u dobi između druge i treće godine počinju prepoznavati znakove, simbole i logotipe te razvijaju rječnik slika riječi. Spontano uživaju u pjesmicama i igrama rimom, čitanju priča i sl. (Peretić, Padovan, Kologranić Belić, 2015). Kuvač Kraljević i Lenček (2012, prema Peretić, Padovan, Kologranić Belić, 2015) navode šest vještina i znanja koje obuhvaća rana pismenost:

fonološka svjesnost, rječnik, pripovijedanje, interes za tisak, koncept tiska i imenovanje slova. Sve navedeno predstavlja još jedan aspekt uporabe jezika te prema tome podljestvicom *Interes za jezik* O'Neill (2009) procjenjuje na koji način djeca uključuju znanja o riječima/jeziku u svakodnevne aktivnosti. Rezultati pokazuju da su hrvatska i kanadska djeca podjednaka u navedenim sposobnostima što može ukazivati na to da na ove pragmatičke vještine jezične i kulturološke osobitosti nemaju značajan utjecaj.

4.8. Humor

Na varijabli *Humor* sudionici postižu prosječan rezultat koji odgovara 52. centilu ($X=52,1$; $M=53,0$), a raspodjela rezultata je prikazana na Slici 12. Ovakav rezultat ukazuje na izjednačenost kanadske i hrvatske djece u sposobnostima ekspresije humora.

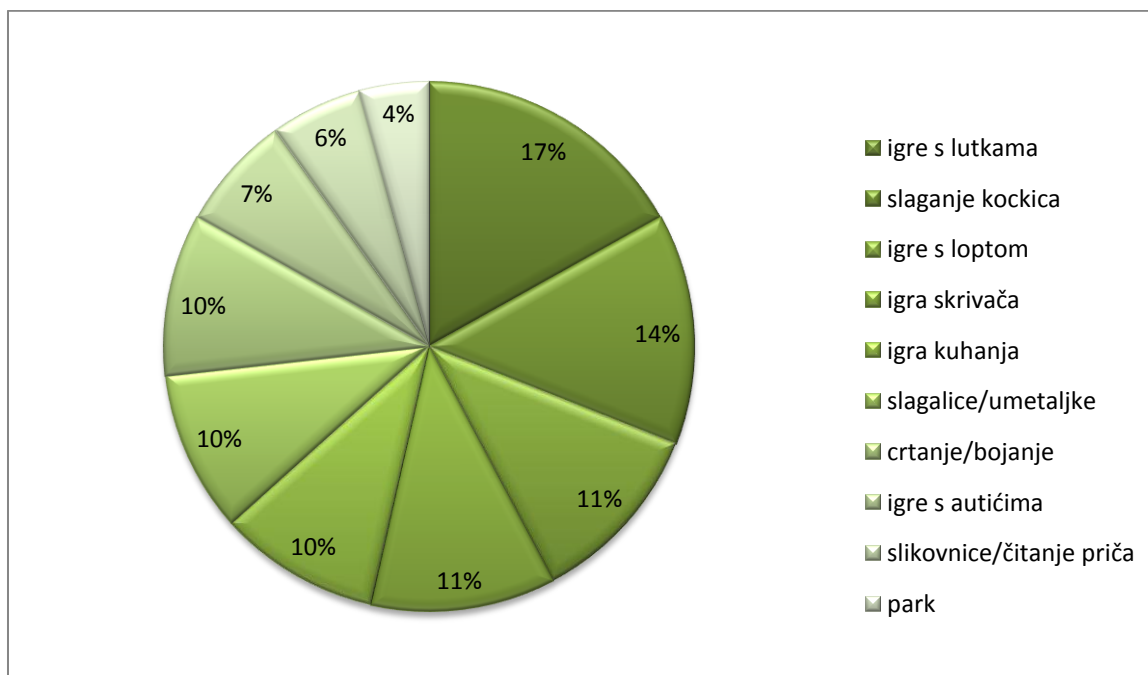
Slika 12. Prikaz raspodjele rezultata na varijabli *Humor*

Pragmatičke vještine podupiru razvoj humora. Razumijevanje konteksta i namjera sugovornika ključni su za razumijevanje humora odnosno iskaza koji nemaju isključivo doslovno značenje (Hoicka, 2014). Za razliku od pretvaranja, ironije i metaforičkog značenja koji predstavljeni jezikom također nemaju doslovno značenje, humor se počinje razvijati već krajem prve godine i u tom periodu je, osim intelektualno, emocionalno uvjetovan. Reddy (2001) na temelju istraživanja zaključuje da 87% djece u dobi između 8 i 11 mjeseci te sva djeca u dobi od 14 mjeseci ponavljaju radnje koje druge nasmijavaju. Hoicka i Akhtar (2012) navode kako u dobi između prve i druge godine djeca počinju izvoditi smiješne radnje poput škakljanja drugih i izvođenja grimasa, a nakon druge godine počinju samostalno izvoditi nove šale, neverbalne poput krive uporabe predmeta i verbalne poput neprimjerenih izjava. U dobi

od tri godine nove šale prevladavaju nad imitiranjem šala odraslih. Čini se da je razvoj humora u ovoj dobi više odraz kognitivnog i jezičnog nego pragmatičkog razvoja (Hoicka, 2014). Ipak, ekspresija novih šala predstavlja pomak u razumijevanju humora, kreativnosti i razumijevanju koncepata. Smijeh i pogledi kojima djeca prate svoje šale, mogu ukazivati na to da svjesno i namjerno proizvode šale (Hoicka i Akhtar, 2012). Humor se nastavlja razvijati i u školskoj dobi, u dobi od 6 ili 7 godina smisao za humor sve više sliči odraslome jer do te dobi djeca ne razumiju humor temeljen na logičkoj ili konceptualnoj nepodudarnosti odnosno dvosmislenosti (Lyon, 2006).

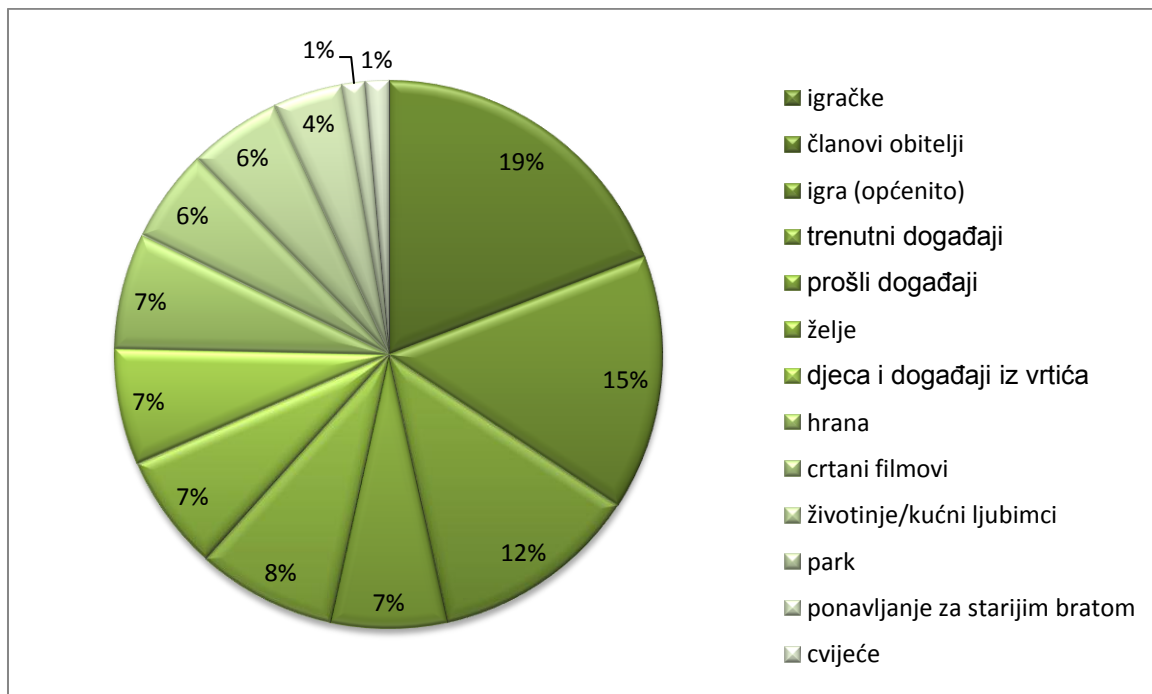
4.9. Interesi u igri i razgovoru

Podljestvice *Interesi u igri* i *Teme razgovora* dio su ljestvice s istom svrhom – otkrivanjem potencijalnih atipičnih interesa (O'Neill, 2009) te imaju diferencijalno-dijagnostičku važnost prilikom opsežnije procjene. Na Slici 13 prikazani su najčešće dani odgovori na varijabli *Interesi u igri*. Najčešće navedeni odgovori su: igre s lutkama (12), slaganje kockica (10), igre s loptom (8), igra skrivača (8), igra kuhanja (7), slagalice i umetaljke (7), crtanje i/ili bojanje (7), igre s autićima (5), listanje slikovnica i čitanje priča (4), igre u parku (3). Odgovori koji nisu grafički prikazani, a navedeni su od strane jednog ili dva roditelja su: pjevanje (2), igre s plastelinom (2), crtani filmovi (2), igre uloga (2), skakanje na konjiću (2), klizanje (1), bicikl (1), baloni (1), plišanci (1) i igra lovice (1).

Slika 13. Prikaz rezultata na varijabli *Interesi u igri* – najčešći odgovori

Slika 14 prikazuje odgovore na varijabli *Teme razgovora*. Slijede odgovori roditelja prema učestalosti: igračke (14), članovi obitelji (11; npr. kad će doći tata, što rade i gdje su članovi obitelji), igra općenito (9), trenutni događaji (5; npr. odlazak u lunapark, opisivanje što trenutno radi), prošli događaji (6; npr. noćenje kod bake i djeda), želje (5; npr. što želi da mu/joj roditelji kupe, što želi biti kada odraste), djeca i događaji iz vrtića (5), hrana (5), crtani filmovi (4; npr. prepričavanje radnje, imitiranje omiljenog lika), životinje/kućni ljubimci (4), odlazak u park (3), ponavljanje za starijim bratom (1) i cvijeće (1). Za niti jednog sudionika nije označeno da često ponavlja ono što je čuo od riječi do riječi, bez razumijevanja značenja niti da izmišlja zanimljive ili neobične nove riječi. Za samo jednog sudionika je označeno da govori o stvarima koje su neuobičajene te da prekomjerno govori samo o jednoj temi.

Slika 14. Prikaz rezultata na varijabli *Teme razgovora* – odgovori prema učestalosti

Pretjeran interes ili pretjerana usmjerenost na pojedinu igračku te manjak raznolikosti prilikom odabira igračaka spadaju u indikatore postojanja poremećaja iz spektra autizma uočljive u ranom djetinjstvu (Wetherby i sur., 2004). Također, jedno od obilježja komunikacije djece s dijagnozom iz spektra autizma jesu narušene konverzijske vještine koje, međuostalim, uključuju i teškoće pri odabiru prikladne teme razgovora što je odraz nedostatno razvijene teorije uma (Capps, Kehres, Sigman, 1998). Prema kriterijima Američke psihijatrijske udruge (American Psychiatric Association, 2013) definiranim u Dijagnostičkom i statističkom priručniku za duševne poremećaje DSM-5, upravo postojanje ograničenih i

repetitivnih obrazaca ponašanja, interesa i aktivnosti razlikuje dvije dijagnostičke kategorije i to: poremećaje iz spektra autizma i poremećaje socijalne komunikacije. U interpretaciji odgovora važna su znanja i iskustvo procjenjivača.

S obzirom na to da ove podljestvice nisu normirane i nemamo uvid u odgovore koje su dali kanadski roditelji prilikom standardizacije ljestvice, odgovori su kvalitativno analizirani. Temeljem analize odgovora roditelja, zaključuje se da se radi o tipičnim interesima u igri i razgovoru, tj. nisu uočeni atipični interesi niti za jednog sudionika.

4.10. Ograničenja Ljestvice za procjenu uporabe jezika

Metodološki nedostatak ove ljestvice jest pojava efekta stropa (eng. ceiling effect). O ovom nedostatku govori i autorica ljestvice *Language Use Inventory* (O'Neill, 2009). Naime, ona napominje da je pojava ovog efekta neizbježna kod djece starije od tri godine. Do efekta stropa dolazi kada značajan broj ispitanika postigne maksimalan ili vrlo visoki rezultat na nekoj varijabli. Prema pravilu bodovanja ovog mjernog instrumenta (O'Neill, 2009), za najviši sirovi rezultat dodjeljuje se 99. centil, iako norme ukazuju da takav sirovi rezultat odgovara širem centilnom rasponu. Primjerice, na podljestvici *Prilagođavanje drugima* za djevojčice u dobi od 40 mjeseci koje postižu maksimalan rezultat (15/15), sirovi rezultat konvertiran u centile odgovara rasponu od 66. do 99. centila. O'Neill (2009) daje prijedlog interpretacije takvih postignuća na način da se postignuće okarakterizira kao ono koje spada u 33% najboljih rezultata. Budući da se radi o nedostatku do kojeg dolazi samo u slučaju iznadprosječnih rezultata, on ne predstavlja značajan problem u kliničkoj interpretaciji djetetovih postignuća budući da se ljestvica koristi primarno sa svrhom otkrivanja pragmatičkih teškoća, za što je od veće značajnosti preciznije razlikovanje ispodprosječnih postignuća. Ipak, s obzirom na cilj ovoga istraživanja, treba imati na umu učinak ovog efekta prilikom interpretacije dobivenih rezultata.

S obzirom na način provedbe istraživanja tj. prisustvo ispitivača tijekom ispunjavanja prevedene inačice ljestvice, zabilježeni su komentari roditelja sa svrhom unapređenja prijevoda i same forme ljestvice. Slijede smjernice za unapređenje trenutne inačice odnosno bolju prilagodbu na temelju komentara roditelja:

- 1) Smanjiti količinu teksta po stranici – mnogim roditeljima bilo je potrebno vrijeme kako bi se snašli u strukturi ljestvice. Iako takva preinaka podrazumijeva veći broj

stranica, roditelji bi lakše razlučili podljestvice i upute od ispitnih čestica, primjere od zadataka i sl. Lakšem praćenju ispitnih čestica bi pridonio i veći pored te označavanje bojama (npr. naziv podljestvice ili ključnih riječi). S druge strane, veći broj stranica i korištenje boje za ispis znače i veći trošak.

- 2) Dodatno pojasniti upute koje prethode pojedinim podljestvicama navodeći primjere – često su roditelji tražili dodatno objašnjenje uputa, najčešće za podljestvice *Geste* i *Vrste riječi*. Iako se u uputama koje prethode podljestvici *Geste* navodi upotreba „sa ili bez riječi“, roditelji djece koja se primarno u komunikaciji koriste jezikom često ne označe da koriste i geste iako koriste. Primjerice, neki su roditelji na pitanje „dijete gleda prema predmetu koji želi da mu/joj dohvatite“ odgovorili negativno uz objašnjenje „Pa dijete mi kaže“. Moguće je da roditelji ne obraćaju pažnju na geste jer su one manje uočljive od govora. Isto tako, prilikom ispunjavanja podljestvice *Vrste riječi* roditelje često zanima mora li riječ biti pravilno izgovorena da bi je označili.
- 3) Jasnije odrediti koji odgovori se priznaju – na neka pitanja roditelja niti sam ispitivač nije imao sa sigurnošću točan odgovor. Za te slučajeve je odabrano pravilo dosljednosti, isto pravilo važno je za sve sudionike. Primjerice, na ispitnoj čestici podljestvice *Vrste riječi* na kojoj je potrebno dati odgovor na pitanje koristi li dijete riječi „*ovdje ili ondje*“, prihvaćen je pozitivan odgovor ukoliko dijete koristi riječ „*tu*“. S druge strane, neki roditelji su označili pozitivan odgovor na čestici „*ići, idem, otići*“ za dijete koje koristi pozdrav „*pa-pa*“ prilikom odlaska što nije prihvaćeno. Također, na podljestvici *O stvarima* gdje čestice uključuju različite upitne riječi, roditelji su izvještavali o tome kako djeca koriste „*Što je to?*“ za različite funkcije, preciznije, kako bi dobili odgovore na pitanja „*Što je to?*“; „*Čemu služi?*“; „*Zašto se nešto dogodilo?*“ i „*Što predmet radi?*“. U tim slučajevima se tražilo da dijete koristi različite upitne riječi za dobivanje različitih informacija. Na podljestvici *O ljudima* nekoliko je roditelja zanimalo je li djetetovo odgovaranje jednom riječju (imenom odnosno brojkom) na pitanja o tome kako se zove i koliko ima godina, dovoljno da bi označili pozitivan odgovor za čestice za koje primjeri glase: „*Moje ime je Iva*“ i „*Imam 3 godine*“. Sve navedene procjene odgovora roditelja su se radile kada bi roditelj sam pokazao nesigurnost i pitao za dodatno pojašnjenje.

Osim navedenih prijedloga izvedenih iz komentara roditelja, potrebne su i neke jezične preinake. Primjerice, na podljestvici *Vrste riječi* primjeri uz glagol *raditi* su „*Radi to.*“ i „*Radio.*“. *Raditi* je prijevod izvorne čestice „*do*“, „*doing*“ or „*did*“ (e.g. *Do it.*; *Did it.*) te

bi bolji prijevod bio *uraditi* ili *učiniti* s prikladnim primjerima. Također, izvorna čestica „*get*“, „*getting*“ or „*got*“ (e.g. *Get it.*; *Got cookies.*) je prevedena kao *dobiti* ili *dobio* što je potrebno nadopuniti i glagolom *dati* koji se za isti kontekst često koristi u dječjem jeziku.

4.11. Završna rasprava i nedostaci istraživanja

Analiza rezultata na svim podljestvicama ukazuje na najveće razlike između kanadske i hrvatske djece u vještinama uporabe jezika koje su mjerene podljestvicama *Traženje pomoći* (komunikacija riječima u imperativne svrhe), *Privlačenje pažnje* (komunikacija riječima u deklarativne svrhe) i *Vrste riječi*. Daljnja istraživanja bi se trebala usmjeriti na otkrivanje razloga zbog kojih razlike postoje. Na podljestvicama *Humor*, *Interes za jezik*, *Prilagođavanje drugima* i *Kroz aktivnosti* razlike u postignućima su znatno manje na temelju čega se pretpostavlja da na vještine mjerene ovim podljestvicama jezik i kultura manje utječu. Cronbach koeficijent pouzdanosti ukazuje na visoku unutarnju konzistentnost ove inačice hrvatske verzije ljestvice *Language Use Inventory*, ali pojedinačna analiza koeficijenta pouzdanosti za svaku podljestvicu ukazuje na nisku razinu pouzdanosti za podljestvice *Traženje pomoći*, *Privlačenje pažnje*, *Vrste riječi*, *Geste*, *Humor* i *Prilagođavanje drugima*. Ovakvi rezultati ukazuju na potrebu dodatne prilagodbe ili promjene čestica navedenih podljestvica kako bi se osiguralo mjerenje istih konstrukata kao za engleski jezik unutar kanadske kulture.

Navedene rezultate istraživanja potrebno je tumačiti s oprezom. Ograničenja mjernog instrumenta tj. radne inačice hrvatske verzije ljestvice *Language Use Inventory* već su spomenuta, a što se tiče uzorka ispitanika važno je napomenuti da su način odabira ispitanika i obilježja uzorka mogli utjecati na rezultate. Uzorak ispitanika u ovom istraživanju je prigodan. Potrebno je istraživanje provesti na većem broju ispitanika kako bi se rezultati mogli generalizirati na populaciju hrvatske djece mlađe predškolske dobi. Da bi se preciznije opisao pragmatički razvoj i da bi se, konkretno za ovu ljestvicu, izvele norme, uzorak ispitanika mora biti reprezentativan. U ovom istraživanju 71% ispitanika bile su djevojčice. Obilježja roditelja također nisu reprezentativna, u čak 90% slučajeva ljestvicu su ispunjavale majke te 77,4% roditelja ima višu ili visoku stručnu spremu. Način prikupljanja podataka razlikovao se od postupaka u standardizacijskoj studiji izvorne ljestvice tj. kanadski roditelji su potpuno samostalno ispunjavali ljestvicu, dok je u ovom istraživanju bio prisutan ispitivač. Navedene razlike također su mogle utjecati na rezultate.

5. ZAKLJUČAK

Dok većina djece s lakoćom usvaja pragmatičke vještine, istovremeno je u porastu broj djece s odstupanjima u pragmatičkom razvoju koja iskazuju teškoće u razumijevanju sugovornikovih komunikacijskih namjera, konteksta te društvenih normi i očekivanja. Pragmatički poremećaj vrlo je raširen, bilo kao zaseban poremećaj ili kao dio kliničke slike nekih drugih poremećaja poput poremećaja iz spektra autizma. Postoje brojne metode procjene pragmatičkih vještina, a ljestvice i upitnici za roditelje jedna su od najčešće korištenih metoda. U kliničkoj praksi u Hrvatskoj nedostaju mjerni instrumenti za procjenu ranog pragmatičkog razvoja, stoga je cilj ovog rada bio provesti pilot istraživanje primjenom Ljestvice za procjenu uporabe jezika tj. hrvatske inačice ljestvice *Language Use Inventory (LUI)* koja se pokazala dobrom probirnom mjerom za otkrivanje kašnjenja u vještinama uporabe jezika kod djece mlađe predškolske dobi za englesko govorno područje.

Rezultati su pokazali da na temelju kanadskih normi, hrvatska djeca (N=31) na svim podljestvicama postižu rezultate koji njihova grupna postignuća smještaju u područje višeg prosjeka. Pretpostavka je da su veće razlike u postignućima kanadske i hrvatske djece na pojedinim podljestvicama posljedica jezičnih i kulturoloških razlika. Na većini podljestvica uočen je nesrazmjer između ispodprosječnih i iznadprosječnih postignuća sa znatno manjim brojem ispodprosječnih. Kako bi se preciznije opisale metrijske karakteristike hrvatske inačice ovog mjernog instrumenta potrebno je u budućim istraživanjima svakako povećati broj ispitanika odnosno istraživanje provesti na reprezentativnom uzorku populacije djece u dobi od 18 do 47 mjeseci, ali i unaprijediti postojeću hrvatsku inačicu ljestvice *Language Use Inventory*. Preporuča se u proces prilagodbe uključiti veći broj stručnjaka s ciljem unapređenja prijevoda, prvenstveno izostavljene podljestvice izvorne ljestvice. Poboljšanje metrijskih karakteristika testa te standardizacija i normizacija adaptirane inačice ovog mjernog instrumenta omogućili bi novu metodu procjene pragmatičkih vještina kod djece mlađe predškolske dobi u Hrvatskoj.

6. LITERATURA

1. Adams, C. (2002). Practitioner Review: The assessment of language pragmatics. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 43(8), 973-987.
2. American Psychiatric Association (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders:DSM-5*. Washington, D.C.: American Psychiatric Association.
3. Astington, J. W., Baird, J. A. (2005). *Why Language Matters for Theory of Mind*. New York: Oxford University Press, Inc.
4. Becker Bryant, J. (2009). Pragmatic development. U: Bavin, E. L. (ur.), *The Cambridge Handbook of Child Language* (339-354). New York: Cambridge University Press.
5. Bishop, D. V. M. (1998). Development of the Children's Communication Checklist (CCC): A Method for Assessing Qualitative Aspects of Communicative Impairment in Children. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 39(6), 879-891.
6. Blaži, D., Vancaš, M., Kovačević, M. (2001). Glagolska i imenska morfologija u ranom usvajanju hrvatskoga jezika. U: Sesar, D., Vidović Bolt, I. (ur.), *Zbornik radova II. slavističkoga kongresa* (341-348). Zagreb: Filozofski fakultet, Hrvatsko filološko društvo.
7. Capps, L., Kehres, J., Sigman, M. (1998). Conversational abilities among children with autism and children with developmental delays. *Autism*, 2(4), 325-344.
8. Clark, E. V. (2003). *First Language Acquisition*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
9. Cummings, L. (2009). *Clinical Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
10. Dewart, H., Summers, S. (1995). *The Pragmatics Profile od Everyday Communication Skills in Children*. Windsor: NFER-Nelson.
11. Geisinger, K. F. (1994). Cross-Cultural Normative Assessment: Translation and Adaptation Issues Influencing the Normative Interpretation of Assessment Instruments. *Psychological Assessment*, 6(4), 304-312.
12. Grassmann, S. (2014). The pragmatics of word learning. U: Matthews, D. (ur.), *Pragmatic Development in First Language Acquisition* (139-160). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
13. Grice, H. P. (1975). Logic and conversation. U: *Syntax and Semantics, Vol 3: Speech Acts* (41-58). New York: Academic Press.

14. Guimaraes, C., Santos, A., Almeida, L. (2012). Development of the Language Use Inventory: An Assessment for Pragmatic Skills in Portuguese. Athens: ATINER'S Conference Paper Series, No: LIT2012-0303.
15. Hambleton, R. K. (2005). Issues, Designs, and Technical Guidelines for Adapting Tests Into Multiple Languages and Cultures. U: Hambleton, R. K., Merenda, P. F., Spielberger, C. D. (ur.), *Adapting Educational and Psychological Tests for Cross-Cultural Assessment* (3-38). Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
16. Hoicka, E., Akhtar, N. (2012). Early humour production. *British Journal of Developmental Psychology*, 30, 586-603.
17. Hoicka, E. (2014). The pragmatic development of humor. U: Matthews, D. (ur.), *Pragmatic Development in First Language Acquisition* (219-237). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
18. Hoff, E. (2009). *Language Development, Fourth Edition*. Belmont, CA: Cengage Learning, Inc.
19. Hržica, G., Peretić, M. (2015). Što je jezik? U: Kuvač Kraljević, J. (ur.), *Priručnik za prepoznavanje i obrazovanje djece s jezičnim teškoćama* (9-23). Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.
20. International Test Commission (2005). *International Guidelines on Test Adaptation*. https://www.intestcom.org/files/guideline_test_adaptation.pdf posjećeno 1.8.2016.
21. Ivšac, J. (2003). Rani komunikacijski razvoj. U: Ljubešić, M. (ur.), *Biti roditelj: Model dijagnostičko-savjetodavnog praćenja ranog dječjeg razvoja i podrške obitelji* (85-95). Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
22. Kuvač Kraljević, J., Kologranić Belić, L. (2015). Rani jezični razvoj. U: Kuvač Kraljević, J. (ur.), *Priručnik za prepoznavanje i obrazovanje djece s jezičnim teškoćama* (25-33). Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.
23. Küntay, A. C., Nakamura, K., Ateş Şen, B. (2014). Crosslinguistic and crosscultural approaches to pragmatic development. U: Matthews, D. (ur.), *Pragmatic Development in First Language Acquisition* (317-341). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
24. Lyon, C. (2006). Humour and the young child: A review of research literature. *Televizion*, 19, 4-9.
25. Ljubešić, M., Cepanec, M. (2012). Rana komunikacija: u čemu je tajna? *Logopedija*, 3 (1), 35-45.

26. Matthews, D. (2014). *Pragmatic Development in First Language Acquisition*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
27. Norbury, C. F. (2014). Atypical pragmatic development. U: Matthews, D. (ur.), *Pragmatic Development in First Language Acquisition* (343-361). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
28. Norbury, C. F., Nash, M., Baird, G., Bishop, D. V. M. (2003). Using a parental checklist to identify diagnostic groups in children with communication impairment: a validation of Children's Communication Checklist – 2. *International Journal of Language and Communication Disorders*, 39(3), 345-364.
29. O'Neill, D. K. (2007). The Language Use Inventory for Young Children: A Parent-Report Measure of Pragmatic Language Development for 18- to 47-Month-Old Children. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 50, 214-228.
30. O'Neill, D. K. (2009). *Language Use Inventory (LUI) Manual*. Waterloo, Ontario: Knowledge in Development, Inc.
31. O'Neill, D. K. (2014). Assessing pragmatic language functioning in young children. U: Matthews, D. (ur.), *Pragmatic Development in First Language Acquisition* (363-386). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
32. O'Neill, D. K. (2015). *Guidelines for Adapting the Language Use Inventory (LUI) Into Other Languages*.
<https://languageuseinventory.com/downloads/Translation%20Guldelines%20for%20LUI%20MAY2015.pdf> posjećeno 16.12.2015.
33. Özçalışkan, S., Goldin-Meadow, S. (2005). Do parents lead their children by the hand? *Journal of Child Language*, 32, 481-505.
34. Paul, R., Norbury, C. F. (2012). *Language Disorders from Infancy through Adolescence: Listening, Speaking, Reading, Writing, and Communicating (Fourth Edition)*. St. Louis: Elsevier Mosby.
35. Peretić, M., Padovan, N., Kologranić Belić, L. (2015). Rana pismenost. U: Kuvač Kraljević, J. (ur.), *Priručnik za prepoznavanje i obrazovanje djece s jezičnim teškoćama* (52-62). Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.
36. Pesco, D., O'Neill, D. K. (2012). Predicting Later Language Outcomes From the Language Use Inventory. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 55(2), 421-434.
37. Phelps-Terasaki, D., Phelps-Gunn, T. (1992). *Test of pragmatic language*. Austin, Texas: Pro-Ed.

38. Prutting, C. A., Kirchner, D. M. (1987). A clinical appraisal of the pragmatic aspects of language. *Journal of Speech and Hearing Disorders*, 52(2), 105-119.
39. Rapin, I., Allen, D. A. (1983). *Developmental Language Disorders: Nosologic Considerations*. U: Kirk, U. (ur.), *Neuropsychology of Language, Reading, and Spelling* (155-184). New York: Academic Press.
40. Reddy, V. (2001). Infant clowns: The interpersonal creation of humour in infancy. *Enfance*, 53, 247-256.
41. Rowe, M. L., Goldin-Meadow, S. (2009). Early gesture selectively predicts later language learning. *Developmental Science*, 12(1), 182-187.
42. Šakić, M., Kotrla Topić, M., Ljubešić, M. (2012). Pristupi procjeni teorije uma u dojenačkoj i predškolskoj dobi. *Psihologijske teme*, 21, 359-381.
43. Šimleša, S. (2011). Izvršne funkcije i teorija uma kod osoba s poremećajem iz autističnoga spektra. *Psihologijske teme*, 20 (1), 91-114.
44. Toda, S., Fogel, A., Kawai, M. (1990). Maternal speech to three-month-old infants in the United States and Japan. *Journal of Child Language*, 17, 279-294.
45. Tomblin, J. B. (2000) *Perspectives on Diagnosis*. U: Tomblin, J. B., Morris, H. L., Priestersbach, D. C. (ur.), *Diagnosis in Speech-Language Pathology*, 2nd Edition, (3-33). San Diego: Singular Publishing Group.
46. Wetherby, A. M., Woods, J., Allen, L., Cleary, J., Dickinson, H., Lord, C. (2004). Early Indicators of Autism Spectrum Disorders in the Second Year of Life. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 34(5), 473-493.
47. Wiig, E. H., Semel, E., Secord, W. A. (2013). *Determining the Severity of a Language Disorder, Clinical Evaluation of Language Fundamentals-Fifth Edition (CELF-5)*. Always Learning, Pearson. http://www.speechandlanguage.com/wp-content/uploads/2013/06/celf-5_determining_severity_lang_disorder.pdf posjećeno 22.6.2016.
48. Yule, G. (1996). *Pragmatics*. New York: Oxford University Press.
49. Yule, G. (2010). *The Study of Language – Fourth Edition*. New York: Cambridge University Press.